

TRADICIJSKA KULTURNA BAŠTINA U KRSTATICAMA U ETNOLOŠKOM I ANTROPOLOŠKOM KONTEKSTU

Gudelj, Bernarda

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:162887>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-21**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**TRADICIJSKA KULTURNA BAŠTINA U KRSTATICAMA U
ETNOLOŠKOM I ANTROPOLOŠKOM KONTEKSTU**

BERNARDA GUDELJ

SPLIT, 2018.

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Hrvatska tradicijska kultura u europskom kontekstu

Tradicijska kulturna baština u Krstaticama u etnološkom i antropološkom kontekstu

studentica:

Bernarda Gudelj

mentor:

prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2018. godine

Diplomski je rad obranjen _____ u Splitu pred povjerenstvom:

SADRŽAJ

1. Uvod.....	6
2. Povijest prezimena Gudelj	8
2.1. Poznate osobe Krstatica	9
3. Život u Krstaticama.....	12
3.1. Odijevanje	13
3.2. Migracije	14
3.3. Zanati.....	16
3.4. Poljoprivreda	17
3.5. Trgovina	18
3.6. Sastajanje na kominu.....	18
3.7. Sijela.....	19
3.8. Igre	19
3.9. Školovanje.....	20
3.10. Umaknuše.....	21
3.11. Sprovodi	22
4. Nadimci.....	23
5. Crkveno-pučka baština.....	25
5.2. Badnji dan	26
5.3. Božić.....	28
5.4. Poklade	29
5.5. Korizma.....	29
5.6. Cvjetnica.....	30
5.7. Sveto trodnevlje.....	31
5.7.1. Veliki četvrtak.....	31

5.7.2. Veliki petak.....	32
5.7.3. Velika subota.....	32
5.8. Uskrs.....	33
5.9. Spasovo	33
5.10. Svitnjaci ili krijesovi	34
5.11. Srce Isusovo	35
6. Usmene i pučke pjesme.....	36
6.1. Ganga.....	43
7. Vjerske usmene lirske pjesme.....	47
8. Predaje.....	48
8.1. Mitske predaje	49
8.2. Demonološke predaje.....	50
8.2.1. Vještice.....	50
8.2.3. Vukodlaci.....	51
8.3. Pričanja iz života.....	52
9. Zaključak.....	57
Literatura.....	59
Sažetak.....	62
Summary.....	62

1. Uvod

Kako bismo znali i prisjetili se tko smo i odakle potječemo, nema boljeg načina nego potražiti predaje, legende, priče i pjesme svog naroda u riječima predaka. Usmenom književnosti najbolje se može dočarati nekadašnji život, kultura i običaji.

Književnošću se nazivaju djela ostvorena kao umjetnost riječi i pisane riječi, u kojima pisac izražava osobni svjetonazor i vlastite zamisli subjektivne naravi. Ona svjedoči o životu ljudi, naroda i čovječanstva. Usmena književnost predstavlja najstariji oblik književnoumjetničkog rada. Usmenim prenošenjem običaja, kulture, načina života, ljudi saznaju mnogo toga o svojim predcima, stvarajući nematerijalno bogatstvo svome kraju, obitelji i budućim naraštajima. Naši su hrabri predci tijekom višestoljetnih mnogobrojnih progona, patnja i stradanja, stvarali svoju kulturu i usmenu književnost, pamtili je, brusili i, hrvatskim narodnim jezikom, s koljena na koljeno prepričavali svojemu potomstvu. Nijedna sila nije mogla uništiti narodno pamćenje i usmenom komunikacijom velik je broj pjesama, priča, drama, poslovice, zagonetaka, retoričkih oblika, običaja, ophoda i obreda sačuvan do naših dana.¹ Uz brojne materijalne predmete koji se mogu izložiti, sakupiti na jednom mjestu te predstaviti ljudima, mnogo je bitnija vrijednost usmene riječi koju je stoljećima bilo jako teško sačuvati. Usmeni oblici te zapisi koji nam govore o narodnim običajima daju sliku života i svakodnevice naših predaka, život koji je današnjem čovjeku neshvatljiv i predstavlja pravu nepoznanicu. Hrvatska usmena književnost, stoljećima pamćena, pripovijedana, bila u izvedbi, brušena i prenošena hrvatskim jezikom, ima najveće zasluge za očuvanje hrvatskoga nacionalnoga i vjerskoga identiteta. Hrvatska tradicijska kultura i književnost svjedoče četrnaeststoljetnu ukorijenjenost Hrvata u europskoj kulturi i civilizaciji.²

U ovom ću radu detaljnije opisati običaje, način života i kulturu malog sela imotske krajine, Krstatica. Krstacije je selo smješteno 10 km istočno od Zagvozda. Župna crkva sagrađena je 1900. godine i posvećena je Presvetom Srcu Isusovu. Najviše terenskih zapisa ovog rada nastalo je u zaseocima Gudelji i Topići. Krstački zaselak Gudelji nalazi se na sjeverozapadnom ulazu u selo Krstacije. Smjestio se neposredno uz lijevu stranu županijske ceste Golo Brdo – Slivno. Zaselak je osrednje veličine i čini ga dvadesetak kamenih kuća sazidanih ponajviše u prošlom stoljeću. Broj stanovnika mijenjao se s vremenom, ali nikada nije prelazio broj sto. Danas u Gudeljima živi samo 13 osoba, uglavnom starijih od pedeset

¹ Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 9.

² Botica, Stipe, *Lijepa naša baština*, Sveučilišna naklada, Zagreb, 1998. str 114.

godina. Još na tri lokacije postoji nekoliko obitelji koje se prezivaju Gudelj, a najviše ih je u susjednoj Gornjoj Zečevini. Sredina sela Krstatica prostor je lijevo i desno od regionalne ceste Golo brdo – Slivno, omeđen raskršćima Krča i Lizatovića. To je prostor u proširenom žlijebu između visoravni Mali Vitrenik, Vlaka, i Brdo. Na desnoj strani regionalne ceste međusobno povezani lokalnom cestom smjestili su se Lizatovići, Topići i Ivanovići, po dvije obitelji Gudelj i Lišnjić te jedna obitelj Vuletić. S lijeve strane, stotinjak metara od županijske ceste Golo Brdo – Slivno, smjestio se zaselak Donja Zečevina. Naslijedili su imanje izumrlog plemena Bezer, a dijele se na Zec, Zec-Kruševac, Zec-Orlović i Zec-Peškirić. Donji kraj smjestio se na lijevoj i desnoj strani ceste Golo brdo - Slivno, u žlijebu kojega čine brda Brus s jedne i Gradina s druge strane. U drugoj polovici dvadesetog stoljeća u naselju je živjelo četrdesetak obitelji s više od dvjesto ljudi. Lijevo od ceste smjestili su se Vuletići (Matanovi), Ivanovići (Stipičići), Pribisalići, Šućuri, Zec-Orlovići, Blaževići, Mrkonjići, Buljubašići i jedna obitelj Gudelj.³

Selo Krstacije⁴

³ <https://selokrstatice.blogspot.com/2012/03/gudelji-krstacije.html> (pristup 17. kolovoza 2018.)

⁴ Fotografirao Ljubomir Topić.

2. Povijest prezimena Gudelj

Za razliku od drugih zaselaka, o Gudeljima postoje pouzdani pisani dokumenti iz davne prošlosti prema kojima se može saznati etničko porijeklo pripadnika tog malog zaseoka i postanak prezimena. U vrijeme kada je pleme Bakić, bježeći pred Turcima, došlo i naselilo se u Krstaticama (1482.), Gudelji nisu postojali niti su se tako zvali. Prvo spominjanje riječi Gudelj zabilježio je fra Andrija Kačić Miošić u pjesmi *Pisma od vitezova države Imotske* u kojoj se uskok Ivo Senjanin žali na postupke harambaše Mitra Radića od Imotskog, pogrdno ga nazivajući „zelenim gudeljem“:

*„Al' poslušaj, dragi pobratime,
što govori Ive Senjanine:
'Nitko meni veće ne dodija
što zeleni Gudelj harambaša!'*

*Na njem bihu zelene haljine,
ter ga zato Gudeljem prozvaše,
i od tada, dragi pobratime,
Radići se Gudelji prozvaše.“⁵*

Haljine na harambaši Mitru Radiću ljutitom Ivi Senjaninu, zbog napada na uskoke kod Zagvozda otimajući im plijen i protjerujući ih sve do mora, dale su povod da ga usporedi s gundevaljem, kukcem balegarom izrazito zelene boje pa otud i naziv Gudelj. Kačić preko izričaja Ive Senjanina naziva harambašu već formiranim i prilagođenim nadimkom, no vjeruje se da se sama usporedba s gundevaljem u prvo vrijeme izgovarala „gundelj“. Svakako da veliko pleme Gudelj nije nastalo samo od jednog čovjeka, Mitra Radića. Njegovo junaštvo, i za nekadašnje vrijeme neobično odijevanje, vjerojatno je navelo rodbinu i vlastitu družinu da se poistovjete s njim prihvaćajući njegov nadimak kao svoj. Ima i drugačijih tumačenja i različitih pretpostavki o tome kako je nastalo prezime Gudelj. Postoji popis osoba iz vremena Zagvoškog bijega (1686.), koje su pred Turcima bježale na obale Cetine. U njima se spominju obitelji Gudeljić, ali ne i Gudelj. Neki smatraju da je od

⁵ <https://www.sss-makarska.hr/spisi/velikani/kacic/razgovor/111.htm> (pristup: 11. srpnja 2018.)

Gudeljića nastalo prezime Gudelj. Što se tiče etimologije prezimena Gudelj navode se još dva mišljenja. Milan Nosić tvrdi da je prezime nastalo od rumunjskog *guda* sa značenjem *umiljatost*, a što je izvedeno od glagola *gudura - umiljavati se*. Humanist Krunoslav Zujčić prezime Gudelj izvodi od turskog *gurdelj*, prema talijanskom *cordella* sa značenjem *traka, vrpca*.⁶

Imajući u vidu silnu spretnost našega naroda u izmišljanju nadimaka i njihovo „lijepljenje“ uz osobu ili grupu ljudi, vjeruje se da je nadimak "zeleni gudelj" dobra osnova po kojoj je, tijekom vremena i tijekom preobrazbe, postalo nasljedno porodično ime, tj. prezime. Još od davnih dana Radići-Gudelji živjeli su u staroj biokovskoj župi Vrdol (danas Rašćane, Slivno, Krstacije i Župa Biokovska). Tome svjedoči i rukopis u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, napisan bosančicom, *Libar od familije Radića-Gudelja* što ga je 1. rujna 1794. godine napisao pripadnik njihova plemena fra Šimun Gudelj (1714. – 1804.).

Fra Šimun tvrdi da su od Radića plemena nastali ne samo Gudelji, nego i Budalići, Gući i Biočići. Značajno je spomenuti da su krstački Radići-Gudelji bili rasadnik Gudelja po drugim mjestima, a naročito po imotskoj krajini. Prema venecijanskom Zemljišniku (1725. – 1730.), prvi doseljenici Krstatica bili su Grgo i Andrija Gudelj koji su zajedno s udovicom i nasljednicima serdara Rade Budalića dobili na dar ukupno 25 kanapa zemlje. Danas u imotskoj krajini, najviše Gudelja ima u Zmijavcima i Krstaticama u kojima je donedavno bilo preko stotinu obitelji sa skoro 400 osoba. S vremenom Gudelji postaju jedan od najraširenijih i najbrojnijih rodova u Imotskoj krajini, što je slučaj i danas.⁷

2.1. Poznate osobe Krstatica

U krstačkim Gudeljima bilo je mnogo poznatih osoba koje su obilježile svoje vrijeme. Jedna od najpoznatijih osoba svakako bio je fra Šimun Gudelj te još dva svećenika franjevačkog reda: fra Jeronim i fra Anđeo. Samo Gudelji iz Krstatica imali su svećenike franjevačkog reda. Najpoznatiji ratnik bio je harambaša Mitar Radić-Gudelj, „Zeleni harambaša“. Bio je opasan ratnik, a naročito se istaknuo u borbama protiv Turaka i njima sličnima, braneći Imotsku krajinu. Njegovu snagu i borbenost osjetili su uskoci i Ivo Senjanin, kojima je kod Zagvozda oteo plijen i za svagda ih protjerao sve do mora:

⁶ <https://selokrstacije.blogspot.com/> (pristup 17. kolovoza)

⁷ Isto.

*„Kad Senjani Župu porobiše
do Prološca i do Imotskoga,
dva bogata sela opališe,
Runoviće i selo Zmijavce.*

*Dosta oni plina zapliniše
i lijepa roblja zarobiše,
divojaka mladih neudanih
i ditića prije neženjenih.*

*Kada li se natrag povratiše,
Senjanom je loša srića bila
za njima se četa otisnula,
dvi stotine od Župe delija.*

*Prid njima je Mitar harambaša
od Radića roda i plemena:
dostigoše senjske vitezove
kod Zagvozda, mista vilinjega.*

*Na Senjane juriš učiniše
ter ih k sinju moru potiraše,
oteše im plino zaplinjeno*

i lijepo roblje zarobljeno.

Mnogo rusih glava odsikoše

i zdravo se natrag povратиše

pivajući i popivajući,

vino pijuć, kolo igrajući.“⁸

Hajdučki harambaša Štipan Gudelj, supotpisnik s fra Šimunom, uputio je 5. srpnja 1797. godine molbu caru Franji I. da se Imotska krajina pripoji Primorju. Ostale su istaknute osobe Karlo Gudelj, hrabri alfir od Krajine, i Toma Gudelj, mlađi alfir, Obojica su se istaknula u opasnim i žestokim borbama s Turcima kod Zadvarja i Tribinja u Kandijskom ratu (1645.– 1669.).⁹

Za Karla Gudelja važan je bio sukob s Turcima kod Zadvarja;

*„Kada Turci teško izgiboše
pod Zadvarjem rata od Morije,
tada turske glave odsicaše
Karlo Gudelj, alfir od krajine.*

*Njemu bane svitlo perje daje,
zlatan prsten na desnicu ruku,
kojino se i sada nahodi
u Radića, popa kanonika.*

*Kada Turci Tribinj osvojiše
u tom gradu Toma Gudelj biše,
mlađan alfir Lučić kolunela,
od Primorja, mista kamenoga.*

⁸ <https://www.sss-makarska.hr/spisi/velikani/kacic/razgovor/111.htm> (pristup: 11. srpnja 2018.); A. K. Miošić: Pisma od vitezova države Imotske

⁹ <https://selokrstatice.blogspot.com/2012/03/gudelji-krstalice.html> (pristup: 13. srpnja 2018.)

*U ruke se Turkom ne pridaje,
već uteče kroz carevu vojsku,
noseć golu u desnici ćordu,
a u livoj alaj zelen barjak.*

*Čudila se sva vojska careva,
gledajući mlada Hercegovca;
nitko njega dočekat ne smide,
i uteče kroz carevu vojsku.“¹⁰*

3. Život u Krstaticama

Život je u Krstaticama bio, prema riječima kazivača, težak. Siromaštvo je vladalo narodom. Rijetki su bili bogati. Narod se bavio poljoprivredom, trgovinom, zanatima o čemu će se više govoriti u nastavku. Također, predočene su igre, sijela, odijevanje, školovanje, sprovodi...

„Sve dok je bilo mladosti i radne snage, Gudelji su se bavili zemljoradnjom, vinogradarstvom i stočarstvom i sitnom trgovinom. U dalekoj prošlosti Krstačani su se bavili stočarstvom, kasnije stočarstvom i ratarstvom. Uzgajala se uglavnom stoka sitnog zuba; koze i ovce. Sijale su se sve vrste žitarica; pšenica, ozimica (raž), ječam, kukuruz, bar, proso, sirak, a u ne tako dalekoj prošlosti sadio se duhan i vinova loza. Od povrća najviše se sadio krumpir, mrkva, kupus, zelje, blitva, repa, slani grah i leća (sočivica). Voće je većim dijelom samoniklo i zastupljeno uglavnom s orahom, bajamom, višnjom, višnjakom i trešnjom.

Zemlja se obrađivala ručno, a kulture su se uzgajale na prirodan način bez pesticida i umjetnih gnojiva. U takvim okolnostima prinosi su bili slabi ili vrlo slabi pa je narod većim dijelom godine oskudijevao i gladovao. Izlaz su tražili u nadničarenju po Hercegovini, Primorju i otocima, naročito otoku Hvaru. U prošlom stoljeću kućni budžet popunjavao se i sezonskim radovima u Slavoniji. Išlo se u jematvu žitarica i šećerne repe. Gradilo se gotovo nije ništa osim državnih objekata, crkve, gusterne, škole i slično. Ako se gradila koja

¹⁰ <https://www.sss-makarska.hr/spisi/velikani/kacic/razgovor/111.htm> (pristup: 11. srpnja 2018.); A. K. Miošić: Pisma od vitezova države Imotske

obiteljska kuća gradnja je trajala i po 30 godina. Uglavnom izvori života su bili vezani za prinos sa zemljišta kojega mnoge obitelji nisu imale dovoljno. Dućana nije bilo, a da ih je i bilo kupovalo bi se samo petrulje za rasvjetu, sol i ništa više.¹¹ Mnoge obitelji nisu mogle kupiti petrulje pa je jedina rasvjeta bila luč. Doktoru se nije išlo jer je bio toliko udaljen da je postojala narodna izreka; 'Tko može doći do doktora taj nije bolestan.'¹²

Kazivač Jure Gudelj govori o težini života u Krstaticama:

„U moje vrime na selu je život bio težak i pretežak. Živilo se isključivo od poljoprivrede. Nešto malo stoke se je imalo i to je bilo tliko malo da si jedan put sedmično moga pojesti komadić slanine, mesa i to ako. Zemlje je bilo vrlo malo i to su sve bili mali komadići, dolčići, trebao si posaditi duhan, posijati pšenicu, kukuruz, ozimicu, krompire, razno zelje, sve je to trebalo za svakodnevni objed, štedilo se je, čuvalo kruha, nije nikad bilo dovoljno, o mesu da i ne govorin. Imalo se par kokošiju da imaš koje jaje. Sjećan se jedne prilike u susjedstvu, otac je ima 4 sina i za marendu je spremio samo jedno jaje i to u sorbulu. Otvorio ga je, i poreda 4 sina za siniju i svakom u ruku dao komadić kruva i onda rekao: 'Ivane, umoči u jaje, ali budi pošten. Ante umoči u jaje, ali budi pošten. Marijane, budi i ti pošten. Žarko, istu stvar ponovi.' Tako da su oni od jednoga jaja pojeli kruh i svaki se okusio jaja, kako je to bilo. Gojio se po jedan gudin, a oni koji su bili imućniji po 2-3, a mi jadni siromašni bi kod njih nadničarili samo tako da možemo štogod pojest, za sitne nikakve pare. Sjećan se kad mi je otac priča da su išli u Mostar kopat za kilo kukuruza dnevno, a gdje su Krstacije, a gdje je Mostar, i to pješke. Život je bio izuzetno težak. Bilo je puno djece u obiteljima, roditelji većinom nezaposleni jer se nije imalo gdje zaposliti. Kad bi pala kiša bilo bi nešto intrade, a kad ne bi pala kiša, malo i nimalo. Gladno se živilo, boso, golo, jadno.“¹³

3.1. Odijevanje

Odjevni predmeti većine krajeva Zagore uglavnom su slični. U ženskoj nošnji karakteristične su: košulje, pregače, pas, sadaci (ječerme) te čarape od sukna. Kada je riječ o zimskom odijevanju, žene su oblačile haljine od sukna koje ih je grijalo tijekom zimskih

¹¹ Kazivač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939.

¹² Luč je inače jelovo drvo natopljeno smolom, koje se skupljalo u ljetnim danima na Biokovu.

¹³ Kazivač Jure Gudelj, rođ 10. svibnja 1941.

dana. Uz to su odijevale i tople zimske majice (guće). Kao ključan dio ženske odjeće navodi se pregača (šotana) koja bi se tkala od domaće vunene pređe. Vuna je u raznobojnim bojama, a radila se tehnikom klićanja.¹⁴

„Sve što se proizvelo na zemlji korisno se upotrijebilo, ništa se nije bacalo. Puno se pažnje pridavalo uzgoju životinja, naročito koza i ovaca. Od njihova runa izrađivalo se sve što se tiče odjevnih predmeta. Tkalo se sukno, koje bi se nosilo čak u Hercegovinu u tzv. stupe gdje mu se poboljšavala kvaliteta. Plele su se čarape, rukavice, guće i puloveri. Muškarci su nosili od sukna hlače i kratke kumparane. Košulja i gaća nije bilo pa se sukno oblačilo na golo tijelo. Žene, osim pregače, koja se izrađivala tkanjem raznobojne vune, nosile su suknene moderne te jačermne, kojim se pokrivalo leđa od vrata do koljena. Opanci, jedino obuvalo za noge, izrađivali su se od goveđe i svinjske kože. Od ovčje i kozje kože pravile su se takozvane mišine u kojima se prenosilo grožđe i vino. Drvena burila služila su za prijenos vode. Uglavnom za življenje ili bolje rečeno preživljavanje najvažnije su bile domaće životinje i ljudski rad. Sve odjevne predmete, alate i pomagala za rad izrađivali su samouki seoski majstori i žene. Sve do druge polovice prošlog stoljeća u Krstacicama se moglo na starijim ljudima vidjeti tamnoplavo sukno. Mušku robu od sukna najduže su nosila dva starija muškarca: Jure Budalić iz Kulice i Markan Lizatović. Ni jedan ni drugi tu tradiciju nisu zadržali radi toga što su bili sirotinja i nisu imali, naprotiv, obojica su bila vrlo imućni i sukno su zadržali iz poštivanja tradicije. Od žena koje su među zadnjima skinule tradicionalnu odoru bila je Ruže Dujčića. Ona je bila zadnja žena koja je nosila pregaču otkanu u narodnom stilu. Još i danas na pazaru u Imotskom Marija Jagnjića prodaje zovnice, buzavce i čarape koje je napravila na starinski način. Kupuju se, ali ne za svakodnevne potrebe nego kao suvenir i podsjetnik na prošla vremena. Uglavnom živjeti se moglo jedino uz neizmjereno veliki rad i volju boga da nevrijeme ili suša ne uništi ljetinu.“¹⁵

3.2. Migracije

U potrazi za zaradom iz Imotske krajine odlazilo se u nisku Hercegovinu kopati na begovskim imanjima, u primorje i na otoke obrađivati vinograde i brati masline, u Slavoniju na ratarske radove, posebno u berbu kukuruza, raditi u tunelima, na cestama.¹⁶

¹⁴ Alaupović Gjeldum, Dinka (1994): O tradicijskoj nošnji drniškog kraja. *Ethnologica Dalmatica*, str. 23.

¹⁵ Kazivač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939.

¹⁶ <https://imotskenovine.hr/migracije-imotska-sudbina/> (pristup: 23. kolovoza 2018.)

„Može se reći da populacija, u svojoj prošlosti, nikada nije imala značajnih gubitaka nastalih uslijed elementarnih nepogoda, ratova ili bolesti, osim gubitaka u 2. svjetskom ratu u kojemu je svaki petnaesti stanovnik stradao nasilnom smrću. Prvih tridesetak godina 20. stoljeća bila je značajna migracija stanovništva u Slavoniju i Srijem i u prekomorske zemlje Australiju i Argentinu. U tom vremenu više od 120 osoba, uglavnom momaka, za stalno se iselilo i potražilo život u nekom drugom okružju. Postojali su nepisani zakoni po kojima su iz mnogobrojne obitelji odlazili trbuhom za kruhom svi osim jednog, najmlađeg člana, koji je održavao imanje, čuvao starce i ognjište. Rijetki su se vraćali nazad. Trajno su ostajali u tuđini radeći za sebe i svoju novostvorenu obitelj, ne zaboravljajući svoje korijene. Negdje između dva rata, životne neprilike natjerale su ih na odlazak u razne krajeve svijeta. Šezdesetih godina prošlog stoljeća, najomiljenija destinacija bila im je Zapadna Njemačka u kojoj su mnogi ostali toliko dugo da su zaradili mirovinu. Danas krstačkih Gudelja ima u Americi, Australiji, Belgiji i Njemačkoj. U domovini ih je najviše u Splitu, Zagrebu, Karlovcu i Osijeku.“¹⁷

Pjesma u nastavku rada govori o tjeskobi i duševnoj boli zbog odlaska Krstačana u Ameriku trbuhom za kruhom i životu u tuđinstvu:

Srušeni snovi

*„Amerika! Raj u kon san u suzama i žući
ugušio najljepše ideale,
raj gdje je zbilja u pepeo pretvorila
uspomene i nade.
Raj, za koji obmana
prodaje ideale života
za stomak, Kadilak i tvrde žulje,
Amerika
zemlja bez mirisa i mašte
gdje su svi ljudi isti
tegleća stoka zelenih očiju*

¹⁷ Kazivač Ljubomir Topić, rođ 6. travnja 1939.

*raj; žena bez ženstva.
I roda bez srodstva
u carstvu dolarskih gluposti.
Pravi raj!
O izvore života!
Kako si dalek.
I sunce koje se svakog podneva
kupa u tvom plavetnilu.“¹⁸*

3.3. Zanati

Snalažljivost Krstačana nikada nije bila upitna, uz to su od davnina vrijedni, sposobni majstori raznih zanata. Kazivač u nastavku govori o samoukosti zanatlija: kovačima, zidarima, stomatolozima, liječnicima...

„Svaki seljak morao je znati kako pripremiti meso za zimu, kako i kada posijati i posaditi određenu žitaricu, kako rukovati s raznim alatima i alatkama kojima se služio itd. No, da bi sazio kuću ili napravio određeni alat i alatu ipak je morao pozvati samouke seoske majstore. U prošlom stoljeću selo Krstatice imalo je tri kovača koji su toliko ovladali s kovačijom da su mogli napraviti od željeza sve što se poželjelo. Joko Bakota iz Dubine, Marjanko iz Gornje Zečevine i stari kovač Mate i kasnije sin mu Stipe iz Lizatovića bili su odlični kovači. Stipina, Mandić, Pupan, Strize, Ljubić Račin i njegov stric, bili su na daleko poznati zidari. I danas njihove obiteljske kuće prava su mala remek djela zidarstva. Ono što su oni radili sa špicom, macom i tajentom moderni strojevi ostali bi bespomoćni. Njihovo znanje o statici ili mehanici nije bilo veliko, ali objekti koje su gradili i danas su u upotrebi. Bilo je tu i tamo nekakvih promašaja ili loše napravljenih kuća, kao što je Topušića ćemer u Šućurima, kojega su gradili Pupan i Mandić. Zbog nepoznavanja statičkih zakona izgrađeni ćemer se srušio i pri tome usmrtio Pupana i Topušićeva sina Baju. Iako je to bila velika tragedija, takvi i slični događaji bili su zaista rijetki. Selo je imalo i svoje doktore koji su uspješno namještali iščašenja ruku, nogu ili ramena. Po tome je bio poznat Jure Vranotin iako je bio nepismen. Zubobolju i vađenje zuba povjeravali su Ikari, koji je doduše imao samo jedna jedina zubarska kliješta pa je sve zube vadio s jednim te istim kliještima, ali zub

¹⁸ Kazivač Jure Gudelj, rođ. 10. svibnja 1941.

je bio izvađen. Ko bi bolje kalaisao kotao za rakiju od Bajka i Tabanovca, koji je već u ono doba kupovao sumpornu kiselinu, kojom je čistio metale prije nego je kalaisao kotlove ili lemio žljebove za vodu. Napraviti opanke kao Mile Karubinova nije mogao svatko. Skrojiti i sašiti hlače, bluzu ili jaketu, bilo da je od platna ili od sukna nenadmašne su bile Matija Jagnjića i Anđe Ikanova. Te su žene bez uzorka ili kroja šivale mnogim djevojkama i ženama. I nije bilo tako loše. Šta su sve mogle učiniti na krosnama Stipinica, Marija Jagnjića, Marija Vranina ili Vranješušša. Nije se moglo nacrtati sve ono što su one s krosnama mogle napraviti. Ili koje je kemikalije upotrebila Primorka Zečeva da otanga robu koja niti je izbljedila niti puštala boju kao današnje. Za narodna veselja i zabave trebalo je napraviti svirale, gusle ili diple. Krivi Bojkin ne samo da je znao dobro svirati u diple, nego je svoj instrument izrađivao. Diple koje je izrađivao razasute su po cijelom svijetu i dan danas krase vitrine naših iseljenika. Zadnje su poslone u daleku Australiju. Koliko je novorođenčadi prva u ruke primila i pupak odrezala Ruže Dujčića, nepismena seljanka, kojoj nikada nisu dijete ili žena roditelja umrli ili dobili sepsu.“¹⁹

3.4. Poljoprivreda

Krstačani su se od davnina bavili poljoprivredom. To je bio glavni način prehranjivanja obitelji. Bile su sve vrste žitarica, povrće, voće, a sadio se duhan i vinova loza.

„Veći broj Gudelja posjedovao je zemlju ne samo u Krstacicama nego i na Imotskom polju. Bili su to veliki vinogradi u kojima se brao i po vagon grožđa. Neki su sijali pšenicu, ječam i najčešće kukuruz. Zbog izuzetno plodne zemlje i dovoljne količine vlage, rijetko kada je ljetina podbacila. Obitelji koje su raspolagale obradivom površinom na Imotskom polju znatno su bile bogatije od onih koje su imale i obrađivale samo nešto malo škrte brdske zemlje. To je napravilo razliku između onih koji su bili bogati i u svakoj prilici imali od onih siromašnih koji su se morali snalaziti na razne načine da bi preživjeli. Svršetkom devetnaestog stoljeća država je forsirala sadnju duhana. To je za siromašne bio spas. Sadeći duhan seljaci su jedino tako mogli doći do gotovog novca. Preko duhana moglo se i bolje živjeti. Iako su vlast i država strogo vodile računa o urodu duhana i njegovom plasmanu u

¹⁹ Kazivač Ljubomir Topić, rođ. 9. travnja 1939.

državne otkupne ustanove, pronašli su se načini kako s duhanom zaradili bolje od onoga što je za nj davala država.“²⁰

3.5. Trgovina

Uz poljoprivredu, trgovina je bila jedan od načina priskrbljivanja novca za obitelj. Ono što su vrijedno uzgajali, Krstačani su prodavali u drugim selima i krajevima Hrvatske i međusobno trgovali.

„Mnogi su spretni ljudi iz Podbiokovlja trgovali s otocima i Primorjem. Duhan i poljoprivredni proizvodi išli su u Primorje, a sol, ulje i tekstil u Podbiokovlje. Rijetko se tko mogao u tome usporediti s Gudeljima. U cijelim Krstaticama nisu bile tako očite razlike između bogatih i siromašnih kao što su bile u Gudeljima. U današnjim krstačkin Gudeljima, svi ljudi žive podjednako. Iste muke i nevolje podjednako muče sve, bilo da su na velikom ili malom posjedu. Nemaju novca ni jedni ni drugi iz prostog razloga što nitko ne može niti hoće obrađivati zemlju. Bolje žive samo oni koji su tijekom života zaradili barem kakvu – takvu mirovinu. Uglavnom, svatko je obrađivao samo svoju zemlju i brinuo se o svom imanju bez obzira koliko je ono bilo veliko.“²¹

3.6. Sastajanje na kominu

Mnogi običaji životnog ciklusa vezani su uz komin (ognjište), koje je duša kuće, simbol obitelji i obiteljskog života, a isto tako i društvenog života seoske zajednice.²²

„Okolo komina bile su postavljene drvene klupe ili pojedinačni stolci s tri noge, katrige s naslonom ili su bile izgrađene klupe od brušenog kamena na kojima su ukućani i došljaci sjedili. Sač ili peka, komaštre, varionica, ožeg, maše i gradele su osnovni dijelovi kućanstva, koji su bili neposredno uz komin. Tu je bilo mjesto na kojemu su se pripremala obična seljačka jela, ali i spravljalo sve ono najbolje što selo može ponuditi. Meso pečeno na gradelima, meso ispod sača, krompir na pole, kokoš s purom u bronzinu, divenice, pa i jaja sa slaninom na tavi, uštipci i posebno kruh ispod sača su samo dio onoga čime se gostilo. Na

²⁰ Isti.

²¹ Kazivač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939.

²² Alaupović-Gjeldum, Dinka: Običaji i vjerovanja vezani uz kuću u Imotskoj krajini, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 26, Split, 1986-1987, str. 535.

*kominu je popijeno nebrojeno bukara vina i čašica rakije i ispričano bezbroj dogodovština iz prošlosti. U vrijeme zimskih dana komin i dobra vatra bivali su mjesto gdje su se dočekivali prijatelji i rodbina, a u večernjim satima bilo je sastajalište djevojaka i mladića koji bi do kasnih noćnih sati ostajali u veselom druženju.*²³

3.7. Sijela

Mladi momci dogovorili bi se kod koje će se djevojke naći na sijelu. Odlazili su najviše u večernjim satima, i to dva puta tjedno, srijedom i subotom. Momci bi odabrali kuću gdje je najbolja djevojka i zajedno bi se uputili kod nje. Katkada su se sila odvijala i na polju dok bi mladići i djevojke čuvali stoku.²⁴

„Uvik se išlo po tin sijelima. Momci bi išli u cura. Znalo bi ić i po dvaest momaka. Ima jedan šta ga ćaća nije pušta dok ne napravi šta triba napraviti. Tu bi se pričalo, pivalo, igralo, kartalo. Znali bi bit i roditelji od cura koji bi isto procijenili ko klike ima u džepu i tu bi i oni nadgledali sve i popričali. Momci kad bi se vraćali sa sijela i kad bi prolazili kraj groblja znali bi glumit junačine pa galamit i izazivat mrtve, sve dok jedanput nije ovaj šta je to zna da rade uša u groblje i odazva se: 'Neka najjači dođe!'. A oni svi skupa biž!‘²⁵

3.8. Igre

Igre su se u pravilu dijelile na momačke i djevojačke zabave te na dječje i zajedničke igre.²⁶ Kazivač govori o igri prstena. Igra prstena igra je u kojoj se prsten sakrije u jednu vunenu čarapu i onda se traži, tko nađe dobije nagradu.²⁷

„Kako je mlađarija provodila večeri... Pa uglavnom u pjevanju gange i nekih starih igara: šijavice, igre na karte, briškule i trešeta i najstarija igra je igra prstena. To se igra tako da se podijele mladići i djevojke u dvije jednake grupe i vođa jedne grupe sakriva prsten ili neki drugi manji predmet u ruke jednoga od svojih partnera. Protivnički vođa traži prsten

²³ Kazivač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939.

²⁴ Čulum, Nikša (2004): Zbornik o Zagori. Vekograf. Split, str. 149.

²⁵ Kazivač Ivo Puljiz, rođ. 5. svibnja 1951.

²⁶ Kutleša, fra Silvestar, Život i običaji u Imočkoj krajini, Matica hrvatska ogranak Imotski, Imotski 1997., str. 306-309.

²⁷ Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 133.

*pojedinačnim otvaranjem ruke jednog ili više igrača. Ako kaže: 'Daj mi prsten!' iz lijeve ruke, a on nije bio u lijevoj ruci, izgubio je igru. Igra postaje sve teža i kompliciranija što je više učesnika jer je razumljivo teže naći jedan predmet u trideset ruku nego u šest ili neki manji broj. Tu je važna psihologija promatranja čovjeka, naročito onoga u čijoj je ruci prsten jer dobri poznavatelji mogu po njegovim očima ili licu prepoznati je li kod njega ili kod nekoga drugog.*²⁸

3.9. Školovanje

Prva škola u Krstaticama sagrađena je krajem 1910., a otvorena 1913. godine. Otvorio ju je don Frane Vrčić, župnik u Krstaticama. U prvim godinama rada vodila se kao područna škola, a godine 1919. postala je državna škola. Prva učiteljica, Ana Pivac, te 1913. godine u prvi razred upisala je 64 polaznika. Upisani su svi koji su bili stari između 7 i 11 godina. Škola je pokrivala današnja naselja Krstalice i Biokovsko selo. Jedna je od prvih škola u Imotskoj krajini. Zgrada je imala nekoliko učionica i stanove za učitelje. U školskom prostoru, koji je ograđen visokim suhozidom, smjestilo se sve što je bilo potrebno za normalan život učitelja i rad škole. Škola je aktivno radila do 1953. godine, sve dok nije sagrađena na Krčima nova škola. Vlasništvo je braće Letića, koji su je namjenski sagradili i dali državi u rentu. Nekadašnja škola nalazi se u sredini sela, ispod župnog dvora, a njene prostore danas koriste potomci Letića. Nova školska zgrada napravljena je u središtu sela, na Krčima. Njena gradnja trajala je dvije godine. Sve radove osim samog zidanja objekta napravili su mještani obveznim radom. Sazidali su je zidari iz Donjih Vinjana. Otvorena je 1953. godine. Školske godine 1960./1961. postala je osmogodišnja škola. Danas škola ne radi i u stanju je propadanja. Ono malo djece što je ostalo pohađa školu u Zagvozdu. Šezdesetih godina obvezno četverogodišnje školovanje država je pretvorila u osmogodišnje pa škola na Krčima, iako je radila u dvije smjene, nije mogla primiti sve učenike. Rješenje je pronađeno tako što se otvorila škola u zaseoku Gudelji. U školu, osim djece iz Gudelja, išla su djeca iz susjednih Rakića. Škola je bila smještena, u za to prilagođenom objektu, čiji je vlasnik bio Markuzina Gudelj. Nije radila dugo, nekoliko godina jer su Rakići izgradili vlastitu pa nije bilo potrebe za školom u Gudeljima.²⁹

²⁸ Kazivač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939.

²⁹ <https://selokrstalice.blogspot.com/> (pristup: 17. kolovoza 2018.)

„Mnogi su nakon osmogodišnje škole trbuhom za kruhom išli u Argentinu, Australiju, Njemačku, Francusku. Škola je bila, kad san ja iša u školu, ovde u Gudeljin u jednon privatnon kući do 5. razreda, a nastavu nan je držala jedna učiteljica koja nije imala nego 7 razreda osnovne škole. To je tada bila mala matura. Morali smo, Isusa ti, na satu nije bilo nikakvij razgovora ni pogovora. Ko nije bijo dobar, prima je šibe na ruke, u produženoj nastavi bi ostajali. Unda da napomenen, poslije škole, ako je bila škola do podne, popodne bi iša čuvat stoku i nosi knjige sa sobon, ili obratno. U Zagvozd san iša pješke u 5., 6., 7. i 8. razred. Tu san 90% slučajeva iša pješke šta je udaljeno 8 km. Na nogama opanci il nekakve stare šlapetine, a cipela nisan ni vidio.“³⁰

3.10. Umaknuše

Kada bi se mladić i djevojka odlučili za ženidbu, trebali su to obznaniti i roditeljima. Ako se roditelji ne bi slagali s tom viješću, onda je bilo na njima da „umaknu“, odnosno pobjegnu. Crkva je dakako bila protiv sklapanja brakova umicanjem, ali se taj običaj zadržao u narodu.³¹

„U neka prošla vremena umicanje djevojke bilo je poprijeko gledano i od naroda i od crkve. Crkva i crkveni zakoni su ka propisivali da je konzumiranje braka moguće jedino poslije vjenčanja. Vjenčanje se naviještalo s oltara tri nedilje za redom pa tek poslije toga održala bi se ceremonija. Umaknuše, tako su nazivali one koje su se umakle, vjenčavale bi se nekoliko mjeseci poslije umaknuća. Njihovo vjenčanje nije se razlikovalo od vjenčanja onih koje se nisu umakle. Mladenci bi odredili svadbeni dan, a svećenik bi na isti način najavljiva tri tjedna zaredon njihovo vjenčanje. Sve je bilo isto osim što mladenka nije smjela u crkvi imati na glavi krunu kao obilježje da je nevina. Umaknut se moglo radi raznih razloga, ali moglo bi ih se reć glavne. Jedan bio je da se mladima žurilo zbog toga što je djevojka ostala trudna. Drugi, taj je bio najčešći, bio je onaj da su roditelji djevojku obećali dati jednom, a ona voljela drugog momka. Izlaz je našla da se umakne voljenom. Treći razlog bio jee neimaština i kad nisu mogli imat pravo vjenčanje zbog manjka para, pa se umicanjem vjenčanje i trošak odgađa.“³²

³⁰ Kazivač Jure Gudelj, rođ. 10. svibnja 1941.

³¹ Čulum, Nikša (2004): Zbornik o Zagori. Vekograf. Split, str. 150.

³² Kazivač Jure Gudelj, rođ. 10. svibnja 1941.

3.11. Sprovodi

Odlaskom pokojnika s ovoga svijeta njegova obitelj a ni seoska zajednica nisu prekidali emotivno – duhovnu vezu s njim. Vjerovalo se da duša pokojnikova luta ovim svijetom, pogotovo „izgubljene duše“, pa se za njih molilo, plaćalo svete mise zadušnice.³³

„Kad bi neko od vjernika umra, obitelj bi bila dužna što prije obavijestiti župnika o smrti i dogovoriti se o sprovodu. Zvonjenjen se javilo ciloj župi o smrti. Sprovod se obavlja popodne, iza podne. U kući od pokojnika odavna se molila krunica i bdilo se.“³⁴

Neki su od natpisa na grobljima sljedeći:

*„Isuse, Marijo, Josipe,
Čuvajte naše hrvatske obitelji!“*

„Počivali u nadi uskrsnuća!“

*„Anđeli Božji neka bdiju
Nad cvijetom Vaše mladosti!“*

*„Smrt je gorka istina
Ali ljubav i čvrsta vjera u Boga
Da ćemo jednom biti skupa
Melem je našim srcima.“*

*„Ljubav djece nek ti vijenac bude
Cvijet na grobu vječna ljubav muža
Blagi lahor anđeoskih krila
Prati te putem vječnih ruža.“³⁵*

³³ Alaupović-Gjeldum, Dinka, Pučka vjerovanja između Svilaje i Moseća. *Ethnologica Dalmatica* str. 40.

³⁴ Kazivačica Ivanka Gudelj, rođ. 2. siječnja 1951. g.

³⁵ *Ista.*

4. Nadimci

Poznato je da su se u stara vremena jedinke međusobno razlikovale samo po imenima dobivenim po rođenju. Ograničenim brojem imena kojima se stanovništvo služilo nije se moglo zadovoljiti potrebu razlikovanja, naročito kada se broj stanovnika značajno povećao. Zato se pored imena dodavalo najprije ime oca pa porodično ime i na zadnje nadimak. Nijedan element razlikovanja nije bio tako dojmljiv kao nadimak. Nadimak ne samo da je zamjenjivao sva druga obilježja nego je trajao mnogo duže od života jedne osobe. Nadimci se nisu davali s izričitom namjerom, osim ponekad, kada se njima htjelo nekoga naružiti. Zanimljivo je što ni za jedan nadimak, bilo ženski ili muški, nije poznato tko ga je i kada pridodao određenoj osobi. Rijetki su muškarci koji su se svog nadimka stidjeli. Nisu se čak ni ljutili kad su ih njime nazivali. Ta jedna jedina riječ toliko bi nekoj osobi "prekrila" kršteno ime da mu se pravoga imena rijetko tko sjećao. Po načinu kako su nastali mogli bi se podijeliti na dvije vrste: jedni koji su nastali prema krštenom imenu ili prezimenu, kao izvedenica, i drugi koji su nastali slobodnom formom.³⁶ Oni koji pripadaju drugoj vrsti potpuno su nove riječi koje nemaju nikakve veze s vlastitim imenom.³⁷

„Stanovništvo se služilo s ne više od dvadesetak muških i isto toliko ženskih imena, pa je logično da je bilo više imenjaka. U svakidašnjem životu imenjaci su se onda mogli razlikovati samo dodajući nadimak svakom pojedincu. Ako bi se nadimak stvarao od vlastitog imena, onda su te riječi u sebi zadržale temelj stvarnog imena. Npr. Petar se mijenjao u Perija, Periša, Perenta, Peket, Peca, Pejdo. Mato je imao izvedenice: Matuka, Matiša, Maćo, Matica, Matić, Maćan, a Jure u Juka, Jurtalo, Juriša, Juriš, Jukić, Jureško itd. Koliko god da je bilo imenjaka, nikada nisu bile dvije osobe s istim nadimkom. Spominjanjem nadimka odmah se znalo o kome je riječ, gdje mu je kuća, što radi ili tko su članovi njegove obitelji. Nadimci nastali slobodnom formom bili su u jednoj sredini jedinstveni. Za razliku od vlastitih imena oni su strogo definirali samo jednu osobu i nisu u tom pogledu unosili pomutnju. Bajak, Janjak, Stopalo, Tabanovac, Tić, Duvnjak, Lazo, Ravajel, Ćiro, Krivalj i Jevto, nosili su zajedničko ime – Ivan, ali jedino nadimcima stvorile su se razlike do prepoznatljivosti. Ima anegdota kojom se najbolje dokazuje važnost nadimka u prepoznavanju osoba. Mladi poštar trebao je osobno uručiti sudsko pismo na ime Gudelj Ivan. Bome, dobro se nahodao od jednog do drugog koji su se tako zvali. U svakom zaseoku bila je barem po jedna osoba tog

³⁶ Usp. Helena Dragić, *Apelativi u toponimiji stolačkog kraja*, Školski vjesnik 62 (1), Split 2013, str. 5-26.

³⁷ <https://selokrstatice.blogspot.com/2013/09/kako-no-te-zovu.html> (pristup 24. srpnja 2018.)

imena i prezimena. Svi su redom nijekali da se pismo odnosi na njih. Poštar bi pismo vratio nazad pod oznakom "nepoznata osoba" da se nije sreo s legendarnim Lazom. Slučaj je htio da je Lazo očekivao sudsko pismo no, poštar ne znajući da se Lazo zove Gudelj Ivan, nije mu ga ni nudio. Nije ni čudo jer osobu po nadimku Lazo rijetki su znali kako se službeno zove. Nadimci nastali "slobodnom formom" nekako su osebujniji od onih koji su izvedenice krštenog imena. Evo nekoliko nadimaka muškog roda: Čavuš, Krkadin, Žuti, Špice, Mumin, Macikan, Čuka, Vuko, Zelić, Kalavra, Bajak, Moca, Raćija, Cikota, Pača, Jagnjić, Krščanin, Krivi, Lazo, Jevto, Mišuka, Čosa, Pečo, Rošo, Klepo, Munjac, Baraba, Brko, Letić, Babić, Drlje, Orlina, Čmago, Leto, Maduna, Likota, Zvonac, Maleško, Pupan, Šare, Njaca, Rafael, Tabanovac, Zeko, Janjak, Kekez, Peket, Šanje, Lole, Ađo, Cilac, Šaran, Tić, Catar, Pandelić, Cika, Gungić, Slipi, Gobo, Čiber, Kopčić, Vužić, Čiput, Đime, Gluvi, Šešurak, Bebo, Bačić, Masle, Buleta, Pipalovac, Špikić, Poprd, Zojkan, Zekan, Čalin, Mišeta, Klipe, Sekić, Muto, Bimbo, Perdžija, Čune, Zmaj, Tarzan, Strize, Bili, Kozlin.

A žene su se, uglavnom, zvale po svom izmijenjenom djevojačkom prezimenu. Ako se djevojka prezivala Gudelj, kada se udala zvali su je Gudeljača, Lišnjić – Lišnjuša, Topić – Topuša. No, ako je takva tvorba bila nezgodna za izgovarati, primjerice Pribisalić – Pribisalička, Pavičić – Pavičićka ili Pavičkuša, onda se spontano dodavao nadimak po oca ili porodični nadimak; Mare Rošina, Mare Jagnjića ili Jagnjuša, Mile Perotina, Nede Malićeva, Dragica Babićeva itd. Podrugljiv nadimak češće su dobivale žene od muške populacije. Obično je to bio nadimak koji bi im otkrivao karakter, manu, tjelesni nedostatak ili ponašanje. Bilo je svega nekoliko krstačkih žena čiji je nadimak nastao slobodnim formiranjem, a ne izvedenicom prezimena obitelji iz koje je došla; Šiška, Muga, Strina, Cimbri, Zela, Zeka, Kole, Šanta, Groznica, Grda, Škare, Šarka, Sinica, itd. Nadimci koji su nastali u određenom naselju nisu se kopirali i prenosili u drugo naselje. Svaka sredina imala je svoje nadimke, bilo da se radi o nadimku izvedenom od imena ili nadimku nastalom slobodnim formiranjem. To potvrđuje primjer jedne krstačke nevjeste, koja je svoj nadimak prihvaćala gotovo kao kršteno ime. Kada se udala, sama je otkrila kako su je zvali u rodnom Vinjanima. Krstačanima njen djevojački nadimak jednostavno nije odgovarao i nisu ga prihvatili. Možda je u svemu tome najveću ulogu odigrala njena vesela i iznad svega dobra narav, pa je prijašnjim nadimkom nikada nitko nije nazva. ³⁸

³⁸ Kazivač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939.

5. Crkveno-pučka baština

Kultura hrvatskog naroda zbroj je svih materijalnih, duhovnih i socijalnih dobara koja su se tijekom vremena skupila u njemu. Vremenski tijek kulture treba promatrati ne samo od trenutka dokumentirane povijesne opstojnosti, odnosno od prvih čvrstih dokumenata o Hrvatima na ovom prostoru nego i one vrednote koje donosi rod, pleme, narod Hrvata, kao svoju baštinu, iz nepoznate pradomovine, a najbolje su se očuvale u narodnom životu i običajima.³⁹ Običaji koje danas poznajemo ne preklapaju se s onima iz hrvatskih. Danas su običaji ustaljeni, odnosno pretežno godišnji i izvode se stalno na određeni dan ili tijekom više dana kalendarske godine. Već dugo običaji su Hrvata u kršćanskom (katoličkom) kontekstu najviše vezani uz Poklade, običaje o Velikom tjednu, Jurjevo, Ivandan, Došašće te božićne običaje. Većinu njih Hrvati su usvojili nakon dolaska na ove prostore, a prilagođavanje i sjedinjavanje sa već postojećim običajima bilo je postupno. Kako tada, tako i danas postoje.⁴⁰

5.1. Advent

Riječ *advent* dolazi od lat. riječi *adventus* (dolazak, dohod, početak). Slavljenje adventa potječe još iz 4. stoljeća. Ponedjeljkom iza sv. Andrije u crkvi počinju zornice u šest sati ujutro. Na zornicama se molilo i pjevalo u čast Majke Marije. Hrvatska vjerska lirski pjesma *Narodil nam se kralj nebeski* seže u 13. stoljeće. Ta se pjesma usmenom komunikacijom sačuvala do naših dana. Sačuvale su se i božićne pjesme: *Bog se rodi u Vitliomi* (14. st.) i *Va se vrime godišća* (15. st.). Od dana sv. Andrije prestaju svadbe što potvrđuje i svjedoči izreka Hrvata u zapadnoj Hercegovini: *Sveti Andrija svadbi zavezanija.*⁴¹ U narodu se treća nedjelja prije Božića naziva Ditići, Djetići, Ditinci. Stariji tada prijete djeci pa ih djeca, da ih udobrovolje, daruju. U kajkavskoj je Hrvatskoj pučki naziv za taj dan Barbarinje. Na Dan svete Barbare (4. prosinca) sijala se pšenica.⁴² Po božićnim običajima, obredima, ophodima i divinacijama sv. Barbara prva je glasnica Božića. Od sv. Barbare do Božića dvadeset jedan je dan. Radost dolaska Božića ogleda se i u

³⁹ Botica, Stipe, Lijepa naša baština (književno-antropološke teme), Sveučilišna naklada, Zagreb, 1998., str. 7.

⁴⁰ *Isti*, str. 7., prema Gavazzi, Milovan, Godina dana hrvatskih narodnih običaja, 3. izd., Zagreb, 1991., str. 9.

⁴¹ Dragić, Marko, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 129.

⁴² *Isti*, str. 132.

barbarinjskim pjesmama.⁴³ U primorskim krajevima posebno se štovao zaštitnik pomoraca sv. Nikola (6. prosinca). U narodu se taj svetac zove sv. Mikola ili sv. Mikula ili sv. Miko. U Splitu se vjerovalo da sv. Mikola bogatima donosi darove.⁴⁴ Sveti Nikola prikazuje se kao osoba koja djeci donosi darove i na njih odgojno djeluje. Vuče korijene iz legende o biskupu Nikoli iz Mire u Maloj Aziji u 4. stoljeću i iz legende o opatu Nikoli iz Siona u 6. stoljeću. Osim što je poznat kao darivatelj djece, zaštitnik je pomoraca, ljekarnika, mlinara, putnika. Obučen je u crveni plašt, biskupski ornat, nosi mitru, ima sijedu bradu. Darove najčešće sprema u pripremljene dječje čarape ili cipele.⁴⁵ Dan Svete Lucije poznat je i kao značajno predbožićno proricanje, osobito o budućim muževima. Dvanaest dana od Svete Lucije do Božića poznato je kao lucijanski dani, brojenice, brojanice, kada se proriče vrijeme za slijedeću godinu. Dan svete Lucije u tradiciji se označuje kao posljednji rok za sijanje božićnog žita. U narodu se naziva sveta Luce.⁴⁶

5.2. Badnji dan

Badnjak (Badnji dan, Badnjica, Bonji dan) dan je uoči Božića, a u katoličkom kalendaru je i dan Adama i Eve. Badnjak svoj naziv baštini od starocrkvenoslavenskoga glagola бѣдети – bdjeti, ili od pridjeva badar i od toga izvedenoga glagola razbadriti se.⁴⁷

U folklornom smislu Badnjak je općenito najbogatiji dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi. Obilježen je pripremom hrane za Božić te škropljenjem blagoslovljenom vodom. Škropili bi se ukućani, domovi, štale, stoka, njive, voćnjaci, maslinici i te drugo. Kuće se kite zelenilom, najčešće bršljanom i lovorom koji bi se stavljao i na grobove, u štale, na njive kao zaštita od demonskih sila i prirodnih nepogoda. Jako je važno škropljenje blagoslovljenom vodom, jer je ona prvi sakramental kojemu se davala najveća zaštitna uloga protiv demonskih sila. Obred postoji još od davnina i prisutan je u mnogim religijama. Kod kršćana ovaj obred postoji od samih početaka. Vjerovalo se da se škropljenjem ozdravljaju bolesni, da zemlja postaje plodnija te da ona drži daleko Sotonu od djece.⁴⁸ Najveća karakteristika Badnjeg dana

⁴³ Dragić, Marko, Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrvata, Nova prisutnost 13 (2015) 2, str. 154.

⁴⁴ Dragić, Marko, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008. str. 133.

⁴⁵ Braica, Silvio, Božićni običaji, Ethnologica Dalmatica, Vol. 13, No. 1. Split, 2004. 5-26., str. 9.

⁴⁶ *Isti*, str. 10.

⁴⁷ Dragić, Marko, Badnja noć u folkloristici Hrvata, Croatica et Slavica Iadertina br. 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010., str. 229.

⁴⁸ Dragić, Marko, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet

je paljenje badnjaka. Ovaj običaj spominje biskup Martin iz Bracare u Španjolskoj. Od davnina su badnjak palili drevni Rimljani, južnoslavenski narodi te Englezi, Francuzi, Nijemci, Portugalci, Letonci i dr. Kod Hrvata, najstariji spomen provedbe ovog običaja nalazi se u dubrovačkom statutu *Liber statutorum ciuitatis Ragussi* iz 1272. godine, a spominje pomorce koji na Badnjak donose i u vatru polažu panj te bi zato bili nagrađeni. Kod gradišćanskih Hrvata badnjak se spominje već u 16. stoljeću. U drugoj polovici 17. st. Iochan Weichard Walvasor spominje paljenje i darivanje hranom badnjaka u Istri.⁴⁹ U hrvatskoj tradicijskoj kulturi dvije su vrste badnjaka. Jedna je kao grana hrasta (najčešće cera) kojoj nije lišće otpalo ili ljeskova grana sa što više resa. Druga je vrsta badnjaka – klada, panj, ili truplo stabla dugo jedan do dva metra i debelo trideset do pedeset centimetara i dva manja komada drveta. U Dalmaciji, otocima i Istri najčešće se uzimao panj masline ili česmine, a u Lici, Slavoniji, Bosni i Hercegovini drvo cera ili hrasta. Cer i hrast su dugovječna drva i simboliziraju Božju vječnost. Osim toga badnjaci su mogli biti i od graba, bukve, kljena, javora, bora, smreke, smokve, trešnje itd. U požeškom kraju za badnjake se obično uzimalo drvo šljive ili koje druge voćke, svakako od stabla koje rađa. Najčešće se pale tri badnjaka, ponegdje jedan, rjeđe dva, a na jugu Dalmacije onoliko koliko je muških glava u kući i k tome još za ono muško čedo koje će se roditi iduće godine.⁵⁰ U kršćanskoj tradicijskoj kulturi bršljan je zbog simbolike usko povezan sa smrću i besmrtnošću. Toje zimzelena biljka koja je simbol vjernosti i vječnosti. Bršljan čvrsto prijanja uz podlogu i na taj način simbolizira privrženost i vječni osjećaj. Bršljan je u hrvatskoj duhovnosti sveta biljka, jer se Isus rodio u štalici koja je bila obrasla bršljanom. Isto tako, u tradiciji Hrvata postoji vjerovanje da je bršljan izrastao i iznad vrata gdje se Isus rodio. Kada su Židovi ubijali djecu, tražeći Isusa da ga ubiju, domaćini su na kuću stavljali bršljanovu grančicu. Kada su došli do Isusove kuće, vidjeli su bršljan i otišli jer su mislili da su tu već bili.⁵¹

„Posli paljenja badnjaka slijedilo je unošenja slame. Slama je u kući obično stala po tri dana. i Virovanje je da se slama prostire za sićanje na Isusovo rođenje u štalici. Na Badnjak se postilo, sidili bi i pivali božićne pisme. Posli bi se išlo na ponoćku.“⁵²

Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 139.

⁴⁹ Dragić, Marko, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 43 (1), Split, 2008., str. 69.

⁵⁰ Dragić, Marko, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, *Croatica et Slavica Iadertina* br. 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010., str. 229.

⁵¹ Dragić, Marko, *Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, *Croatica et Slavica Iadertina*, Vol. 10, No, 10/2, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 423.

⁵² Kazivačica Nada Gudelj, rođ. 6. prosinca 1950.

5.3. Božić

Božić u narodu označava početak nove godine. Božiću se raduju i mladi i stari, i bogati i siromašni. Nakon polnoćke rodbina susjedi i prijatelji božićaju se ili mirobože. Za obiteljskim ručkom pale se božićne svijeće koje su postavljene u pšenicu posijanu u zdjelu na Dan sv. Lucije. Tradicionalna je hrvatska katolička čestitka *Na dobro vam došo Božić, Sveto porođenje Isusovo*, a odgovara se *I s tobom Bog dao zajedno*. Darivanje je, također, stara narodna tradicija.⁵³ Božić je dan kada kršćani slave Kristovo rođenje, a već je u 3. stoljeću rimski car Aurelijan 25. prosinca proglasio *dies natalis solis invicti* (rođendan nepobjedivog sunca). Da se radi o važnom blagdanu, svjedoče i pripreme koje ponekad započinju na blagdan Svih svetih (1. studenog) pa se ponegdje Svi sveti smatraju prvim počelom Božića. Ipak, konkretnije pripreme za Božić započinju oko Svetog Andrije (30. studenog) kada prve nedjelje najbliže tom datumu započinje vrijeme adventa ili došašća. Ovaj period kroz četiri nedjelje obilježava četiritisučljetno iščekivanje od nastanka svijeta do Kristova dolaska. Božić karakterizira i bogato pripremljen stol za blagovanje, a poželjno je da sretonosni gost (onaj koji prvi ujutro čestita Božić) bude muškarac.⁵⁴

5.3. Silvestrovo

Silvestrovo je nazvano prema svetom Silvestru I., jako značajnom i poznatom papi. Kao biskup proživio je mnogobrojna mučenja i pogubljenja kršćana. Godine 313. krstio je rimskoga cara Konstantina I. Velikog i kršćanstvo proglasio slobodnom religijom. Sjećanje na njega se obilježava 31. prosinca, a taj dan poznat je u narodu kao Silvestrovo ili Savistrovo (u Dalmaciji). Silvestrovo u kulturnoj baštini Hrvata prate vjerski običaji i obredi, molitve, mise zahvalnice, maskirani ophodi, krijesovi, apotropejski obredi, koledarski ophodi, proricanja. Kult svetoga Silvestra raširen je u Hrvata, a ogleda se u crkvama posvećenim tom svecu te vjerskim običajima, obredima i ophodima na Silvestrovo. Silvestrovo karakteriziraju vjerski običaji i obredi: molitve, mise zahvalnice, škropljenje čeljadi, blaga, kuće, dvorišta i štale. Zadnji dan u staroj godini treba zahvaliti Bogu na svim darovima tijekom protekle

⁵³ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 142.

⁵⁴ Braica, Silvio, *Božićni običaji*, *Ethnologica Dalmatica*, Vol. 13, No. 1. Split, 2004. 5-26., str. 6.-8., 18.-19.

godine i isprositi milost za nastupajuću godinu. Taj dan u crkvama se slave mise zahvalnice.⁵⁵

*„Na staru godinu bi se mlađarija skupila i svi bi se veselili i pivali bi i pucali. Pravili bi to od baruta i stavljali bi u limenke i to bi pucalo. Nije bilo dočeka ko danas.“*⁵⁶

5.4. Poklade

Razdoblje od Očića do Čiste srijede narod naziva mesoija. Sveta tri kralja (6. siječnja) označavaju svršetak božićnih blagdana, a od (7. siječnja) do Čiste srijede, razdoblje je poklada ili karnevala (krnjeval). Intenzivni pokladni običaji i događaji traju nedjelju, ponedjeljak i utorak, pred Pepelnicu (Čistu srijedu). U ta tri dana se gostilo i obilno jelo, posebno u utorak navečer pred korizmu jer je većina ljudi postila sve do Uskrsa. Te dane narod naziva: Velike poklade ili Završne poklade.⁵⁷

U Krstacicama na Pokladni utorak održavao se *dernek*, odnosno mjesna zabava za narod. Prodavalo bi se piće, hrana, ljudi bi se zabavljali. Svatko se maskirao u što je htio.

5.5. Korizma

U korizmi posti kad god tko može, svatko sebi odredi dane koje će postiti, dok se petkom obvezno posti i ide na Put križa. Također svatko nastoji odreći se nečega što jako voli kao žrtvu u spomen na ono što je Isus pretrpio za nas. Ljudi se obično odriču alkohola, cigareta i ostalih poroka što, nažalost, ponekad izgubi svoju prvotnu svrhu. Korizma je vrijeme duhovne obnove čovjeka kada se ne pije, ne prave igranke ni bilo kakva druga

⁵⁵ Dragić, Marko, Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, Crkva u svijetu, Vol. 50, No. 2, Split, 2015, str. 303-323., str. 304. - 310

⁵⁶ Kazivačica Nada Gudelj, rođ. 6. prosinca 1950.

⁵⁷ Dragić, Marko, Velike poklade u folkloristici Hrvata, Croatica et Slavica Iadertina, 8 (1), Zadar, 2013., str. 156.

veselja. „Nema ženidbe za vrijeme korizme i uopće u to proljetno vrijeme oko Uskrsa. Zato se i kaže 'Proljetna mlada i jesensko šćene na istoj dederži.'”⁵⁸

„Pokora se održavala prilično strogo. Neki cijele Korizme nisu okusili ništa mrsno. Neki su mrsili samo nedjeljon. Obavezno se nemrs drža srijedon i petkon. Ne mrsiti znači ne jesti svako meso i masno, osim ulja, mlijeko, sir, jaja. Navečer bi se pjevalo po kućama i kod ovaca 'Muka gorka' i 'Gospin plač' (sadrži 188 kitica). U Korizmi se nisu pjevale vesele divojačke pjesme, nije se igralo kolo ni plesalo.”⁵⁹

5.6. Cvjetnica

Cvjetnica se još zove i Nedjelja Muke Gospodnje. To je je kršćanski blagdan koji se slavi u nedjelju prije Uskrsa i s njim započinje Veliki tjedan. Na taj dan se slavi Isusov slavni ulazak u Jeruzalem u dane prije Pashe. Narod je dočekaao Isusa, mašući palminim i maslinovim grančicama i rasprostirući svoje haljine putem kojim je Isus išao jašući na magarcu. U spomen na to, najvažniji dio Cvjetnice je procesija s blagoslovljenim palminim i maslinovim grančicama. Na Cvjetnicu bi se mladi se umivali izvorskom vodom u koju se dan ranije stavljalo tek ubrano cvijeće ljubičice te drugog proljetnoga cvijeća. U nekim se mjestima umivalo vodom u koju su stavljene grančice bršljana ili drijenka. Drijen je poznat u narodu kao metafora za zdravlje. Vjerovalo se da time donose zdravlje i ljepotu lica.⁶⁰

„Na dan prije Cvjetnice bi se ubralo cviće (ljubice, latice od bajama, šenice i raznog cvića) i ono bi se metnilo u jednu posudu u koju bi se ulila voda. To bi stalo priko cile noći i ujutro je bio običaj da se svak umije u toj vodi. Virovalo se kako priko noći anđeli blagosove tu vodu jer se oni najprije umiju u njoj. Na Cvjetnicu bi bila misa i procesija. Svak ide u crkvu i na groblje obać svoje mrtve i kiti grobove cvićen i škropi ih kršćenon vodon. Na blagosov se nose grane masline i svak na svoj grob stavi komadić masline. Na svaki komad

⁵⁸ Dragić, Marko, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 155.

⁵⁹ Kazivačica Ivanka Gudelj, rođ. 2. siječnja 1951.

⁶⁰ Dragić, Marko, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 157.

zemlje na sri polja se zabode po jedan komadić masline da Bog blagosovi i da bude rodna zemlja.“⁶¹

5.7. Sveto trodnevlje

„Veliki ili Sveti tjedan obuhvaća dane od Cvjetnice do Uskrsa. Cvjetnica je u nedjelju prije Uskrsa. Na taj dan kršćani slave Isusov trijumfalni ulazak u Jeruzalem. U bogoslužju je Veliki tjedan prožet uspomenom na Isusovu muku. Svaki dan toga tjedna zove se veliki. Veliki ponedjeljak, Veliki utorak i Veliku srijedu karakteriziraju četrdesetosatno klanjanje (kvarantore). Posebno je Veliko ili Sveto trodnevlje (Vazmeno trodnevlje) - Veliki četvrtak, Veliki petak, Velika (Bijela) subota. Ti dani prožeti su Isusovom mukom, smrću i uskrsnućem za spasenje svijeta. Uskrs je najveći kršćanski blagdan jer je Isus Krist svojim uskrsnućem spasio i otkupio Svijet.“⁶²

5.7.1. Veliki četvrtak

„Veliki ili Sveti četvrtak je dan Isusove posljednje večere. Po predaji, Gospa je čekala Isusa s večerom. Pripremila je zelje, ali Isusa nije bilo jer su ga uhvatile i otjerale džudije. Radi toga, tradicionalno se na taj dan priprema zelje, te se u narodu Veliki četvrtak naziva i Zeljavi ili Zeleni četvrtak. Tradicionalno se toga dana za objed priprema divlje zelje, mišanca i prisnac, beskvasni kruh, kukuruza. Na Veliki četvrtak Katolička crkva ulazi u Sveto trodnevlje i sprema se na slavljenje Uskrsa. Na Veliki četvrtak, dan prije židovskoga blagdana Pashe, Isus je sa svojim učenicima posljednji put proslavio taj blagdan te ustanovio svetu misu. Svoju prisutnost Krist je ostavio Crkvi i svijetu u kruhu i vinu što simbolizira Kristovo ljudsko tijelo i krv kao jamstvo pobjede nad: patnjom, zlom, tamom i smrću. Toga dana Isus je molio za ljudski rod i obećao svoga Duha protiv duha zloće. Toga je dana bio izdan, uhićen i cijelu noć sudski ispitivan.“⁶³

⁶¹ Kazivačica Nada Gudelj, rođ. 6. prosinca 1950.

⁶² Dragić, Marko, Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, 2015., str. 156.

⁶³ Isto, str. 164.

„Veliki četvrtak označava zadnji dan korizme. Ujutro je uvek bila misa na kojoj se blagoslovljalo ulje za Svetu potvrdu i za bolesničko pomazanje, a uvečer, na svečan se način slavi Isusova posljednja večera sa apostolima, procesija i pranje nogu i ton bi mison počinjalo Vazmeno trodnevlje. U dane Svetog trodnevlja, tj. od četvrtka do subote, redovito se nisu obavljali težački poslovi na polju. U te dane ne zvone crkvena zvona i bijo je običaj da se na Veliki četvrtak vezuju crkvena zvona. Da bi naznačila važnost saveza u euharistiji sklopljenog, Crkva slavi Veliki četvrtak. Ali, ona taj blagdan prenosi na još jedan dan, na Tijelovo. Za Veliki petak se sićamo Isusove muke, križnog puta, pribijanja, razapinjanja i smrti na križu.“⁶⁴

5.7.2. Veliki petak

Veliki petak je spomendan muke i smrti Isusa Krista. Oltari su bez križa, cvijeća, oltarnika, svijećnjaka, što simbolizira Isusovu muku i smrt. Na Veliki petak, ne slavi se euharistijsko slavlje, već se vrše obredi Velikog petka. *Kanta* se Muka Isusova, otkriva se i ljubi križ, te se pjeva *Gospin plač*. Nekoć se plač pjevao i kroz cijelu korizmu kako u crkvi, tako i po kućama uvečer. U pjesmi je muka Isusova, i govori kako je Gospi bilo za vrijeme Isusove muke. Bartol Kašić o Muci Gospodina našega Isusa Krista napisao je u Rimu 1638. godine.⁶⁵

„Što se tiče pjesama za Veliki petak, tada se pjeva Muka Isusova i to se zove kantanje. Kantaju dva ili tri muškarca punim glasom izgovarajući riječi. Pjesma ima mislim oko 150 pjevanja i opisuje Isusa i njegovu muku na Kalvariji. Ta pjesma se kanta samo na Veliki Petak u povorci vjernika koji idu od crkve u Krstaticama do crkve na Velikom Vitreniku i nazad, a na Veliki četvrtak se ne smije pjevati.“⁶⁶

5.7.3. Velika subota

U svim je hrvatskim krajevima na Veliku (Bilu) subotu bio običaj umivanja vodom koja je netom blagoslovljena u crkvama, a ukoliko netko ne bi imao tu vodu valjalo se umiti na vrelima, potocima, rijekama, moru. Veliku subotu je karakterizirao obred obnove kućne

⁶⁴ Kazivaač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939.

⁶⁵ Dragić, Marko, *Metkovska pasionska baština*, Hrvatski neretvanski zbornik, Društvo Neretvana i prijatelja Neretvana u Zagrebu, Zagreb, 2014., str. 238.

⁶⁶ Kazivaač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939.

vatre. Uskrsni krijes palio se i u noći s Velike subote na Uskrs ili oko tri-četiri sata pred zoru. U kasnim večernjim satima u crkvama počinje vazmeno bdijenje koje završava svečanom euharistijom koja označava Kristovu pobjedu nad smrću i u kojoj se odražava snaga Božje ljubavi koja od mrtvog čini živa, iz suhe mladice daje da nikne novi život. Bdijenje počinje lucenarijem ili službom svijetla. Blagoslivlja se vatra izvan crkve, na njoj se pali uskrsna svijeća koja simbolizira Isusa Krista uskrsloga - svijetlo. Svijeća se, u procesiji, unosi u župnu crkvu koja je u mraku. Unosom uskrsne svijeće u crkvu, pale i vjernici svoje svijeće i pale se sva svjetla, nakon čega slijedi svečani pjevani hvalospjev uskrsnoj svijeći. Drugi dio bdijenja je Služba riječi. Čitanja svetopisamskih tekstova, pjevanje psalama, sluša se Božja riječ o stvaranju, kroz psalme hvali se i slavi Gospodina i njegova djela.⁶⁷

5.8. Uskrs

Na kraju čitanja slijedi pjesma Slava Bogu na visini i tada se čuju orgulje, sva zvona na crkvama, i pale svijeće na oltaru. To simbolizira pobjedu nad grijehom i smrću. Zatim slijedi krsna služba, blagoslivlja se voda za krštenje i krste se katekumeni. Vazmeno bdijenje završava euharistijom koja predstavlja početak vazmenog slavlja.⁶⁸

5.9. Spasovo

Uzašašće je blagdan koji se slavi četrdeset dana nakon Uskrsa, uvijek četvrtkom i simbolizira sjećanje na Kristov uzlazak u nebo. Uzašašćem na nebo Isus Krist je spasio čovječanstvo. Zato se taj blagdan zove i Spasovo. Uzašašće u hrvatskoj tradiciji karakteriziraju spasovski ophodi, tzv. križari i križarice, koji se prvi put spominju početkom 17. stoljeća u Bakru. Procesije su počinjale u ranu zoru sa svrhom blagoslova polja, održavale su se ponedjeljkom, utorkom i srijedom prije Uzašašća, a ti dani su se zvali Križevi dani. U Dalmatinskoj zagori pučki je naziv Križi ili Spasovo. Procesija je vjerska povorka koja ide s jednoga na drugo mjesto ili se, obilazeći, vraća na polazno mjesto. U procesiji se uvijek nosi neka sakralna stvar ili znak. U kršćanstvu se procesije javljaju tek nakon što su kršćani dobili slobodu u 4. st. U 11. i 12. st. procesije su se odvijale u posebnom dijelu crkve. U

⁶⁷ Dragić, Marko, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 169. - 170.

⁶⁸ *Isto.*

srednjovjekovlju su se izvodile procesije s relikvijama kršćanskih mučenica i mučenika. U 16. st. najčešće su bile euharistijske procesije s hostijom u pokaznici. Na čelu procesije je križ, slijede djeca, pa muškarci, zatim svećenici, niži po časti, iza njih viši, te najčasniji koji nose sakralni predmet.⁶⁹

5.10. Svitnjaci ili krijesovi

Svitnjaci ili krijesovi u slavenskim narodima imali su značenje odavanja počasti značajnom događaju. Palili su se u predvečerje, dan prije događaja. U proteklo vrijeme značajni događaji kojima su se u počast palili svitnjaci bili su većim dijelom dani svetaca, zatim rođendani kraljeva i careva, završetak ratova i uoči državnih praznika. U Krstaticama svake godine, svitnjaci su se palili uglavnom uoči tri praznika. Dva su bila državni praznici, Dan rada i Dan Republike te Srce Isusovo, katolički praznik koji se slavi u Krstaticama. Sve je ovo važno dugo vremena, sve do prije osamostaljenja Hrvatske. Seljani su dugo pričali o svitnjacima, koji su ponekad gorjeli i dva dana. Neusporedivi sa slivanjskim svitnjacima i onima koji su se palili u drugim krstačkim zaseocima.⁷⁰

„Sjećam se; Željuda i Nade Vukine, Davora, Marija i Nene Babićeva, Ivote Vranotina, Ive, Darka, Marije, Joze i Marijane Topića, Ante Jurtalova te Dine i Gogana, krstačkih Zagrepčana, kao neponovljive generacije, čiji su svitnjaci bili ponos i dika slavlja. Za njih paljenje je svitnjaka bio istinski praznik, praznik druženja i veselja, a mjesto na kojemu su zapaljeni, Vlaka, bilo im je mjesto provoda uz pjesmu i mladenačko veselje. Seljani su dugo pričali o svitnjacima, koji su ponekad gorjeli i dva dana. Svitnjaci na Vlaci uvijek su bili najveći. Oni su ostali najbolji za vjekove. Za svitnjake su se pripremali i po mjesec dana. Koliko je samo utrošeno truda u pripremu i prikupljanje materijala za svitnjake. Čovik da ne povjeruje da su nekada tri dječarca s Lužnice odvucli na Vlaku četiri gume od velikog teretnjaka, a svaka guma gotovo da je bila teža od njih trojice zajedno. Nisu brojili sate na prikupljanju svega što je moglo gorjeti. Važno im je bilo samo da ne pada kiša kada se budu svitnjaci palili. Njiovu djelu istinski su se veselili svi i mladi i stari, koji su ih u svemu podržavali i pomagali. Jednom se svitnjaci nisu mogli zapaliti od velike kiše. Sve se poduzimalo, ali kiša je bila jača od želje da se prikupljeni materijal zapali. U pomoć je priskočio autoprijevoznik Marijan Topić i dvadesetak litara nafte i nekoliko polovnih guma

⁶⁹ Dragić, Marko, Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2009., str. 321.

⁷⁰ <https://selokrstatice.blogspot.com/2012/06/svitnjaci-ili-krijesovi.html> (pristup 13. srpnja 2018.)

sve je riješilo. Svitnjaci su i te godine gorili možda jače i ljepše od drugih godina. Nikome nije smetalo što se za Srce Isusovo kralo petrolje i benzin, skupljao lug, pravile bublje i razmještale na zidove oko crkve.“⁷¹

5.11. Srce Isusovo

Prema Margaretinu svjedočanstvu, Spasitelj je uporno tražio da svi ljudi javnim molitvama i pobožnostima štiju njegovo Presveto Srce, ranjeno ljubavlju prema ljudima i pružaju zadovoljštinu za uvrede koje mu se nanose. Stoga, sveticu je zatražio da se uvede poseban blagdan u Crkvi, u čast njegova Presvetog Srca i to na prvi petak nakon tijelovske osmine.⁷² Prema tom blagdanu, župa u Krstaticama nosi ime.

„Najveći dernek nan je bija na Srce Isusovo. Bio bi dobar ručak. Ko je bia imućniji, peka je janje, kozle na ražnju. Ko nije taj bi možda pokuša, kod crkve se peklo pa bi kupio koje kilo pečenog. To se slavilo malo, prije ručka se išlo na misu, i momci bi gledali cure, cure bi gledale momke. Molilo se Bogu u crkvi, kriomice namigivalo. Poslije mise se išlo kući na ručak, a neko bi i ruča kod crkve, donosilo bi se. Onda je bilo raznoraznih domaćih predmeta, prodavalo bi se tu, većinom od zemljoradnje je to bilo. Poslije ručka se je onda šetalo na derneku s curama s momcima, pivalo razne gange, igralo bi se šijavice do kasno u noć bi to tako trajalo. Dosta bi se ljudi napilo i ponapilo. Nekad je bila i pokoja svađa, tuča i slično. Pomalo bi se išlo navečer kući, neko ranije, neko kasnije. Tu je dolazilo na svetu misu iz svih okolnih sela i dalje jer to je crkva Srca Isusova poznata u čitavin Krstaticama, u čitavon tadašnjem kotaru.“⁷³

5.10. Dan mrtvih

Kult pokojnika iznimno je raširen u hrvatskoj kulturnoj baštini. Katolički svijet Dušni dan štuje od 1311. godine.⁷⁴ Na Dušni se dan na groblje nosi cvijeće i pale svijeće. U novije

⁷¹ Kazivač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939. g

⁷² <http://www.laudato.hr/Duhovnost/Zelite-li-znati-vise/Blagdan-Presvetog-Srca-Isusova.aspx> (pristup 23. kolovoza 2018.)

⁷³ Kazivač Jure Gudelj, rođ. 10. svibnja 1941. g.

⁷⁴ Dragić, Marko, Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini, *Obnovljeni život*, časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 68, br. 3, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2013., str. 417.

se vrijeme taj običaj, uglavnom, pomaknuo na blagdan Svih svetih. Moguć je razlog tomu što je blagdan Svih svetih neradni dan.⁷⁵

„Dušni je dan prilika da se sjetimo svih kojih nema. To je prilika u kojoj molimo da nam oprostite za sve zlo ili nepravdu koju smo im za života učinili. To je prilika da im zahvalimo za dobro koje su nam učinili, a da im se nismo zahvalili dok su bili na ovome svijetu. Gotovo u pravilu svoje pokojnike više cijenimo nego kad smo bili s njima ovdje na zemlji. Donosimo im cvijeće, svijeće i uređujemo grobove. Za zemaljskog života nismo bili uvijek tako pažljivi. S onima koji su otišli mi nismo prekinuli komunikaciju. Kitimo im grobove i palimo svijeće. Dok su crkvena zvona, upravljana električnom napravom neumorno brekala, mladi Krstačani u sjećanje na svoje mrtve, okupili su se oko vatre zapaljene blizu crkve i tako oživljavali stare običaje. U stara vremena dok nije bilo struje zvonilo se ručno, potežući konope. Brekalo se cijelu noć i jedan čovjek to nije mogao izdržati. Remeti dolazili su momci, njih 10–20 i pomagali mu potezati konope, ne zaboravljajući ni svoju zabavu. Ponijelo bi se od kuće nešto ića i pića i uz ugodno druženje tako do jutarnjih sati. Kada bi ogladnjeli ili zaželjeli nešto slatka išlo bi se u Babićev Abatnik učupati slatke repe.“⁷⁶

6. Usmene i pučke pjesme

Zapisivanje hrvatskih usmenih lirskih pjesama počinje u drugoj polovici 15. stoljeća. Franjo Minucij je 4. studenoga 1484. g. na rubu oporuke Zadranina Trana zabilježio pjesmu *Još pojdoch ravnim poljem*. Prve značajnije podatke o izvođenju usmene lirike dao je Juraj Šižgorić (Šibenik, 1445. – Šibenik, 1509.) koji u 17. poglavlju svoga djela *De situ Illyriae et civitate Sibenci* (1487.) piše *O nekim šibenskim običajima*.⁷⁷

Pjesmu Krstačani, prema riječima kazivača Jure Gudelja, pjevali su mladi dok su svirali gusle i ispijali vino. Pjesma govori o događaju na sijelu, neugodi zbog neimaštine.

Krstačani

⁷⁵ Isto str. 418.

⁷⁶ Kazivač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939. g., zapisano 13. srpnja 2018. g.

⁷⁷ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 18.

*„Poslušajte mladi Krstačani
šta mi se je dogodilo lani.
Ja sidio kraj moga komina
s desne strane mi je mačka bila.
Na zemljavu pušio sam lulu
i na svaku pomislio curu.
Zima sađe, nastade proliće,
svaka cura podgojila cviče.
Svaki momak kapu nakitio
i ja mislin da ću i ja moju.*

*Subota je večer je od sila,
svi su momci sad na silo pošli
a ja jadan neman robužine,
ode jedan iz moje družine.
Donese mi jedne stare gaće,
veće gaće nego u moga ćaće.
Sa torbe san uzicu odveza
pa san gaće ispod ruku sveza.
Ode drugi iz moje družine,
donese mi jedne čizmetine.
Na noge san moje natriskao,
nogavice u nje utiskao.
Kad smo došli na curina vrata,
mene tuga vata oko vrata.
Svi su momci u kuću unišili,
a ja jadan ne mogu od stida.
Osta tamo iza jednog zida.
Jedna cura izašla pišati,
a ja mislin da će me poznati.
Ja ti jadan počeo bižati,
namiri se na jednu ulicu.
Tu bijaše carski oružnici,*

*pa su oni mene potjerali.
Na jedan me zidak natjerao,
a na zidu žica badavica.
Pa su moje gaće prijanile.
Tu su oni mene uvatili,
i tada su pendrek izvadili
pa ih meni 25 dali.
A ja jadan počeo bižati.
I za svoju guzicu pipati,
od pendreka i od žice badalice.*

*Davno bilo, sad se spominjalo,
a mi da smo zdravo i veselo.
Vami pisma, meni čaša vina
taman da bi od barila bila.
Ova mi je družina popila.“⁷⁸*

Evo tebi jedna

*„Evo tebi jedna, neka narod znade,
ja ću štiva pisat to se meni dade.
znam da moje štivo tebi drago nije,
zato pjevaj pajdo nek se narod smije.*

*Bolje si nam onu pjesmu ispjevao Ante,
nego što je prase ispekao Mate.
moja kuća stalno tvoju gleda,
kad se boce nose vikat mi se neda.*

*Mali nosi pivo, ćaća žedan nije,
ipak, popit će ga, da se ne ugrije.*

⁷⁸ Kazivač Jure Gudelj, rođ. 10. svibnja 1941.g.

*Hladna Žuja ko' iz oblaka pala,
Bože mili u što mu je stala.*

*Mijenjaj brave prijatelju stari,
opet tebi piće u konobi fali.
Ane viče, Ante mili, nestala su pića,
iz konobe naše utekla je srića.*

*Dok Zagvoška bistre suze briše,
Ante bravu mijenja, nema toga više.
Ljepotice moja popunit ću hladnjak,
pa da kruha nemali na Badnjak.*

*Zato Ljubić ovo zapjevao tebi,
da se prijateljstvo pokvarilo ne bi.
Prijatelji kućom od davnine bili,
naši stari tako odredili.⁷⁹*

Pjesma *Moj rodni kraju* govori o vječnoj ljubavi prema svom domu i toplini koja se osjeća na sami spomen njegovih imena.

Moj rodni kraju

*Moj rodni kraju pod kamenom kosom,
na čvrstom stijenu, na slobodnom visu,
obasjan suncem i umivan rosom,
tebe mi pjesme opjevale nisu.*

*Tebe mi niko izreć neće moći,
jer ti si za me izvor čistog sjaja,
divne su tvoje obasjane noći,
u tebi skrite sve su sanje raja.*

⁷⁹ Kazivač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939.

*U tebi primih prvi cjelov majke
i riječi prve o ljubavi rekoh,
i od nje slušah zvuk najslade bajke
pred tvojim križem na koljena klekoh.*

*O, milo mjesto, motrim tvoje zore
i nebo puno ognjenoga žara,
tvoje me uvijek dozivaju gore...
Ti živiš vijekom Božjega dara!⁸⁰*

Sestrica smrt

*Mnogi ljudi kad na smrt pomisle,
krvca im se u žilama stisne,
preklinjući tu našu sestricu,
u njoj vide tešku dušmanicu.*

*A ja mislim da to nije tako,
s njom se mora pomiriti svatko;
nije ona neprijatelj ljudi,
ona svakog pravim putem vodi.*

*Pravim putem koji ti pripada,
i kojega si sam sebi odabra.
samo kad bi smrt sestrica htela,
pa svakomu od nas poručila.*

*Kad će doći da se pakujemo,
jer je vrijeme isteklo ovamo.
al to neće nikom učiniti,*

⁸⁰ Kazivačica Nada Gudelj, rođ. 6. prosinca 1950.

*zato moraš uvijek spreman biti.*⁸¹

Moje gusle

*Moje gusle da ga zapivamo,
da pivamo pismu od junaka...
Ne mogu vam moje gusle tanke,
gusle jake, a ruke nejake,
to se dvoje udarit ne more.
Ma što ćemo duljit lakrdiju,
što li ćemo bacat peklaniju;
lakrdija čorbe ne začinja,
nego glava ovnuškoga mesa.*⁸²

Pjesma *Krstačka eskadrila* govori o letu zrakoplovom nabrajajući sve članove „posade“ koji su se okupili ne bi li pokazali svoje umijeće u zrakoplovstvu. Pjesma na šaljiv način opisuje događaj.

Krstačka eskadrila

*Jedno jutro nedjelja je bila,
krstačka se skupi eskadrila.
Ona ide do Sinjskoga polja,
da bi krila isprobala svoja.
Ivo Tomin vođa eskadrile,
navigator glavni mu je Lile.
Jure Vukin vođa je kolone.
Mijo Mićin čuva avione,
Jakov vozi rezervne dijelove,
Ministar će farbat avione.
Stipe Rošo vodi padobrance,
Lolić peče kozliće i janjce.*

⁸¹ Kazivač Jure Gudelj, rođ. 10. svibnja 1941.

⁸² Kazivač Jure Gudelj, rođ. 10. svibnja 1941.

*Žena će mu vodit gostionu,
a ministarka dežura na zvonu.
Luka Bajkov umjetnička dika,
kreše pehar on za pobjednika.
Vitrenik su na njem i Gradina,
Krstatica najveća dolina.
Tone Lendić izaslanik Vlade,
pobjedniku pehar će da daje.
Ćiberovac u motornom zmaju,
prvi pilot u našem kraju.
Put do Sinja brzo im je prošo,
putem ih je zabavljao Rošo.
Prije nego su letjeti htjeli,
Gospo su se sinjskoj pomolili.
Skupiše se ljudi sa svih strana,
vježbala se napad i obrana.
Da ih galeb ne bi oborio,
Ljubić Topić let im ugovorio.
Ćiberovac je prvi poletio,
pod oblake visoko se vinuo.
Kao pravi znalac letio gore-dolje,
više puta preletio polje.
Iznenada u niskome letu,
on htjede napraviti piruetu,
Od kud kuća nasred ravna polja,
umalo se ne desi nevolja.
Gospo sinjska nebeska si sila,
ti si njemu u pomoći bila.
Spustila ga na zelenu travu,
da i dalje širi tvoju slavu.
Svome rodu neka bude dika,
da nam leti oko Vitrenika.
Miting se tada prekinuo,
i na duže vrijeme odgodio.*

*Doviđenja ravno sinjsko polje,
na Šenišću bi moglo biti bolje.*⁸³

6.1. Ganga

Jedna od glavnih odlika gange emocionalnost je i osjećanost, a upravo su to odlike lirike. Glavni povodi za smišljanje stihova gange bili su: ljubav, radost, tuga, vjera, domoljublje. Ona je često ismijavala, od blagog humora do sarkazma, društvene pojave, odnose među ljudima, ljudske osobine, ali je i posprdno aludirala i na račun svojih autora. U gangi raspon prepričavanja seže od neslanih šala do češćih, veselijih dogodovština i šala. Gangu nerijetko povezuju s epigramom upućujući na asocijativnost između ovih dviju formi. Epigram se definira kao kratka i duhovita pjesma, u početku u elegijskom distihu, ponekad sa satiričnim prizvukom. Proučavajući podrijetlo epigrama od Grčkog i Rimskog carstva pa nadalje, može se uočiti kako je nastao u okrilju mediteranske kulture i mentaliteta. Ako nadodamo još da ganga podsjeća na španjolski motet, napjeve što ih pjevaju mišićavi seljaci Sardinije, tako bi ganga mogla potvrditi činjenicu kako su lovrečko-imotski krajolik i njegovi stanovnici grlati djelić Mediterana. Baš poput lirskih narodnih pjesama i ganga se pjeva. Nju brojni muzikolozi, istraživači glazbe i folkloru smatraju novijom glazbenom pojavom nastalom oko 1990. godine baziranoj na mnoštvu arhaičnih strukturnih elemenata, baštinjenih još od ilirskih vremena. Svaki napjev gange može se raščlaniti na početak, odnosno pijev pojedinca koji najčešće otpjeva prvi stih tako da oteže zadnji slog, i na glavni dio koji je višeglasni u kojem nekoliko gangaša svojim grlom oponaša glazbalo-gusle.⁸⁴

„U Krstacicama nije bilo gangaša, koji su se mogli ravnopravno nositi s gangašima drugih imotskih sela i onima iz Hercegovine. U svakoj generaciji krstačkih momaka našle su se jedna ili dvije grupe dobrih gangaša. Njihova vrijednost ostala je tek na razini sela i ne zato što su slabo pjevali. Među boljima, ako ne i najbolji bili su: braća Joko i Marko Katin, Šučo, Ante Blažević, Brajko, Stipe Kovačev, Luka i Ivan Krivoga, Ante i Jure Zelin, Marijan Ivanićev, Marijan Žutoga, Rafael, Danko Slavkin, a među djevojkama dobro su gangale Mare Vranina, Mare Vukina, Ane Jukina, Ruže Pejđina, Zorka Antićeva i Mile Peketova. Između svih krstačkih gangaša najviše mi je ostalo u sjećanju zajedničko ganganje Marka

⁸³ Kazivač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939.

⁸⁴ Ujević, Petar, Lovrečka ganga, Grafform Split, Lovreć, 1996., str. 8.

Katina s Marijanom Žutoga i Marijanom Ivanićevim. Ganga izgleda kao jednostavno i primitivno pjevanje, ali nije tako jednostavno. Ona se širila i učila pjevati kako se kaže "od grla do uha". Kvalitetnu gangu ne može svatko pjevati pa čak niti oni koji su rođeni na prostoru gdje je ganga nastala. Za pjevati gangu treba imat nadarenost pa tek onda lijep i jak glas. Treba prilagodit glas glasovima druga dva gangaša. Da bi se u ganganju postigli najbolji rezultati gotovo da je bilo pravilo ne mijenjati uloge u grupi“⁸⁵

Ganga je snažna i zvonka višeglasna kratka narodna pjesma koju pjevaju muške i ženske skupine (kad nema dovoljno pjevača onda i mješoviti duo ili trio) hrvatskog seoskog puka u Dalmatinskoj zagori i Hercegovini. Tekst koji se pjeva – dvostih u rimovanom desetercu, govori o društvenim (i uže političkim) i ljubavnim (uže erotskim) temama svakidašnjeg života na vedar, duhovit, ironičan i satiričan način. U nastavku će se nabrojiti nekoliko gangi koje su stari i mladi pjevali u Krstacicama uz razna okupljanja:

*Ja se gange okaniti neću,
dok mi smrtnu ne ugase sviću.*

*Gango moja gangao te ne bi,
da se nisam rodio u tebi.*

*Ostade mi moja draga tužna,
daleko je Amerika južna.*

*Bačvo moja moj garavi sude,
kraj tebe me svako jutro bude.*

*Izgorila pojata i slama,
di me mala grlila nogama.*

*Ko ne voli Ajduka iz Splita,
dabogda mu ćaća pomanita.*

⁸⁵ Kazivač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939. g.

*Na prsima u divojke moje,
dvije smokve Petrovače stoje.*

*Kumo moja da mi nisi kuma,
pukla bi ti na gaćama guma.*

*U mog lole od kostreti gaće,
tirake mu ko u kenjca praće.*

*Oj, keceljo ti šareni vraže,
što li momci ispod tebe traže.*

*Oj, Božiću, i ti si baraba.
Ode moja, pečenica džaba.*

*Krave moje, mirujte u toru,
Doće vama junac na motoru.*

*Stipan Radić brkove napuva,
Moli Boga da Hrvacku čuva.*

*Anđe moja, bila si na glasu,
Sad mi, jadna, otekla u pasu.*

*Oj, divojko, materina mala
Ja se šala, ti bi se udala.*

*Ovo ti je iz Gudelja dite,
Svi mu đavli iz očiju svitle.*

*Moj dragane i jesi i nisi
Oženi se pa kaži čiji si!*

*Oj mene mate' rodila u petak
Pa pameti ja san izuzetak!*

*Oj divojko materina mala
Ja tvoj lola, a ti nisi znala!*

*Zna li mala di baraba spava
u konobi između bačava.*

*Od sve hrane najvolim salate.
Od momaka najdraži mi Ante.*

*Promisli se, dragi, pa mi reci
Koliko smo sidili miseci.*

*Ne bi dragom učinila na ža,
Draži mi je nego stara maža.*

*Moj dragane, iman te u vidu,
Ko no čašu slupanu o zidu.*

*Evo vuka koji bi se tuka,
Di su voli koji bi se boli.*

*Kaži mala trave ti zelene,
Jesil' koga volila k'o mene.*

*Oj motiko, odbit ću ti uši,
Ti si mojoj dodijala duši.⁸⁶*

*Cviće moje i ja bi te brao,
nemam drage kojoj bi ga dao.*

⁸⁶ Buble, Nikola, Ganga u kontekstu svekolike autohtone folklorne glazbe Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine, Imotski zbornik I, Imotski 1992, str. 151.

*Gango moja tko te izmislijo
Škutor Mate đava ga odnijo.*⁸⁷

7. Vjerske usmene lirske pjesme

„Lirske pjesme su općenito najveća i najznačajnija vrsta narodnog stvaralaštva i tradicijske kulture. Glavno obilježje lirskoga je u tome da se sve zbiva u iznimno profiliranom duševnom okružju/situaciji.“⁸⁸ Zbog toga je njihovo glavno obilježje osjećajnost. One su ujedno najbrojnija usmenoknjiževna vrsta, a dijele se na vjersku i svjetovnu liriku. Vjersku bi usmenu liriku sačinjavale: adventske i božićne pjesme, korizmene i uskrsne pjesme te svetačke pjesme, a također se mogu dodati još i molitvene pjesme Isusu, molitvene pjesme Mariji, jutarnje, večernje, obredne, prigodne i općinske pjesme.⁸⁹ Uglavnom nemaju naslove već se za naslov uzima prvi stih pjesme ili pak naziv dobivaju prema svecu kojemu je pjesma posvećena. Ova vrsta vjerskih usmenih lirskih predaja naziva se još molitvenim pjesmama ili molitvicama. Često pjevaju o novozavjetnim zgodama, a literarna tenzija može biti usmjerena i prema osobnim preokupacijama kazivača molitelja.⁹⁰ U nastavku navest će se pjesme prikladne za korizmeno razdoblje.

Dušice grišna

*Dušice grišna,
budi u vjeri kripna.
Kad te budu na sud zvati,
ti ćeš dušo putovati,
dugin putin,
uskin klancin,
susrest će te duh nečisti,
pitat će te duh nečisti:*

⁸⁷ Kazivač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939.

⁸⁸ Stipe Botica, Biblija i hrvatska tradicijska kultura, ŠK, Zagreb, 2011, str. 276

⁸⁹ Dragić, Marko, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 129

⁹⁰ Botica, Stipe, Biblija i hrvatska tradicijska kultura, ŠK, Zagreb, 2011, str. 266

'Jesi li moja ili Božja?'
Obećala sam se Bogu.
Kad sam bila na onome svijetu
u Božjem cvijetu.
Govorila san sto amena,
sto znamenata,
sto se puta prekrstila
na blag danak
*na Veliki četvrtak.*⁹¹

Dobro jutro, Gospe moja

Dobro jutro, Gospe moja,
ja tebi lijep glas,
a ti meni bolji dar.
Od Isusa sina tvoga
koji ti uskrsnuo
na jutarnje jutrašće.
*Daj mi ga Gospe na moj umrli dan.*⁹²

8. Predaje

Predaja je vrsta usmene priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja. Starozavjetni su pisci kao i sv. Pavao ukazivali na nužnost čuvanja i važnost predaja.⁹³

Predaje se mogu klasificirati na:

1. Povijesne predaje.
2. Etiološke predaje.
3. Eshatološke predaje.

⁹¹ Kazivačica Nada Gudelj, rođ. 6. prosinca 1950.

⁹² *Ista.*

⁹³ Usp. Marko Dragić, *Motivski svijet suvremenih usmenih priča s Paga, Brača i Hvara*, Riječ (časopis za slavensku filologiju), god. 14, sv. 3., Rijeka, 2008., str. 207-228.

4. Mitske (mitološke) predaje.
5. Demonske (demonološke) predaje.
6. Pričanja iz života.⁹⁴

8.1. Mitske predaje

Mitske predaje pripovijedaju o vilama i povijesnim osobama kojima je narod pripisao nadnaravnu moć. Pomagale su junacima i samo noću dolazile u sela. Priča se da su zavodile mladiće javljajući im se u snu. Jedni pripovijedaju da su ih vile izliječile; drugi da su siromašnim djevojkama pomagale brže istkati ruho za udaju; treći da su pomagale nejakim pastirima; četvrti da su mlade prenijele preko jezera u planinu, a stare pred crkvu itd. Činile su zlo jedino ako bi im se tko zamjerio izdavši tajnu da imaju konjsko ili magareće kopito ili kozji papak. U narodnoj percepciji vile su bajkovite ljepotice, gotovo uvijek u dugim bijelim, rjeđe plavim haljinama, dugih zlatnožutih počesljanih kosa, s modrim ili zelenim očima i imale su nadnaravnu moć.⁹⁵

„Bila ti je priča da bi vile navečer dolazile i odvodile konje iz štala. I to ti je bila istina. Konji bi ti cili dan bili tu u štali i navečer bi vila došla po njega i odvela bi ga. On kad bi se ujutro vratio, rep bi mu bijo lipo ispleten, u kakvu pletenicu. Priča se da bi vile cilu večer jahale konje po proplancima.“⁹⁶

Kazivač Jure Gudelj govori o biokovskim vilama, njihovu izgledu, ponašanju...

„Vile su djeve u bijeloj halji koje plešu na mjesecini i zavode mlade i zgodne momke. Mi smo ka dica slušali o biokovskim vilama. Nastale su tako što bi Bog nekršteno djecu uzeo i za kaznu roditeljima pustio da lutaju planinom. Neke od vila mogu imati čak i krila, a kažu da onaj koji čuje njihovo pjevanje, više ga ne zaboravlja. One žive u oblacima, na zemlji, u vodi i moru. Na oblacima one grade dvorce. Oblaci su im misto za igru i odmor. Gospodarice su oblaka, skupljaju ih, proizvode buru, čuvaju svoje područje od krupe, imaju vlast nad munjama i gromovima. Vila rađa samo vilu, a kad zanese sa čovjekom, to dijete

⁹⁴ Vidi: Marko Dragić, *Suvremeni zapisi legendi i predaja u metkovskom kraju*, Hrvatski neretvanski zbornik, 8, Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, Zagreb, 2016, 261-278.

⁹⁵ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 429

⁹⁶ Kazivač Ivo Puljiz, 5. svibnja 1949.

*rodi u planini ili ga rodi u dvorištu kuće djetetova oca da to vide svi ukućani. Onda odleti s djetetom u naručju. Dijete hrani mlijekom divljih koza. Odrasle vile obožavaju jesti med, maslo i janjeće meso. Narod priča da vile otmu i jedu onu hranu koju netko zataji da ima. Zato niko nije škrt, uvijek ponudi jelom gladnoga, vjerojatno vjerujući da će tu hranu koju zataji ionako uzeti vile. One nikada ne jedu na istome mjestu, biraju najopasnije kamene litice. Dijele na crne i bijele vile. Zle vile se pretvaraju u zmiju i tada su vrlo opasne. Za bijelu kažu da je obučena u svilenu prozirnu haljinu, duge zlatne kose, rumena je kao jabuka. Od koljena na dolje vidi se par konjskih kopita. Ludo vole ples, okupljaju se redovito na određenim mjestima i pod blidim svjetlom upaljenih baklji plešu u kolu. Onoga tko ih za vrijeme plesa primijeti spremne su pretvoriti u stijenu ili drvo. I znaju ga i odvesti sa sobom i škakljati sve do smrti. Na mjestima gdje vile plešu izrastaju gljive i stvaraju čudesne krugove gljiva po našim planinama.*⁹⁷

8.2. Demonološke predaje

„Demonološke (demonске) predaje u osnovi imaju osobni doživljaj, susret s demonološkim (onostranim) bićem. Najčešći demoni u toj vrsti naših predaja su: vještice, stuhe, irudice, kuga, kućibabe, vukodlaci (kodlaci, kudlaci, kozlaci), čaratani, đavao (vrag-crni ovan, crni pas), orko, mačić; zloguke ptice (gavran, kukviža), te razna plašila, prikaze, utvare.“⁹⁸

8.2.1. Vještice

Po narodnom vjerovanju vještice su stupile u savez s đavolom pogodbom koja se potpisivala krvlju. Konkretna ženska osoba bi đavlu prodala dušu, a đavao bi njoj dao nadprirodne moći. Zamišljane su kako jašu na metli s grbom na leđima i dugim nosom. Ulazile su kroz ključanice, spolno bludničile s đavolom, jele djecu, držale tajne sastanke, spremale masti za ljubavne napitke, izazivale razne bolesti i ludilo, gušile pri spavanju itd. Prva je vještica spaljena 1275. g. u Tuluzi, a zadnja 1793. g. u Posanu. Neki misle da je u tom razdoblju spaljeno do milijun vještica. U Hrvatskoj je spaljivanje vještica zabranila Marija

⁹⁷ Kazivač Jure Gudelj, rođ. 10. svibnja 1939.

⁹⁸ Dragić, Marko, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 436.

Terezija 1758. g. Vjerovalo se da ima i lijepih vještica jer i đavao voli što je lijepo. Razlikuju se vještice u bajkama i demonološkim predajama. Vještica u bajci je bezimena i zla, a u predaji je to stvarna osoba koja nanosi zlo.⁹⁹

Priča o Bričkulji

„Živila je u selu jedna žena, zvali su je Bričkulja, i zaboravili su joj pravo ime. Za nju se govorilo da je vištica, da čara i da je ona kriva za smrt ovog jednog malog, da ga je namamila sebi doma i onda ubila. Nisu ljudi puno sa njon pričali. Onda ima i jedna priča di kažu da je spasila jedno dite. Isto da je bilo nestalo i da su ga našli u nje doma.“¹⁰⁰

8.2.3. Vukodlaci

Demonske predaje o vukodlacima pripovijedaju o mrtvacima koji su se zbog teških grijeha četrdeset dana nakon smrti ustajali iz groba. Ako su za života bili pijanice, pojavljivali su se kao mješina puna vina, a ako nisu bili pijanice, pojavljivali su se u obliku mješine pune vodom. Nestajali bi kada bi bili probodeni glogovim kocem (ili sa sedam glogovih kolaca). U nekim krajevima (primjerice Hrvatskomu Zagorju) vjerovalo se da će se pokojnik povukodlačiti ako preko njega prijeđe mačka. Kudlaci su zli i uvijek nastoje naškoditi čovjeku, a često uzimaju različite životinjske oblike. Prema pričama oni se okupljaju na raskrižjima putova od dvadeset tri do dvadeset i četiri sata. Za čovjeka nije dobro da se u to doba zatekne na putu jer bi mu se moglo dogoditi svakakvo zlo. Zbog toga se na raskrižjima putova postavljalo raspelo kao obrana od zlih sila, ali i pomoć u rasuđivanju pravih smjerova putovanja.¹⁰¹

Priča o Grgi

„Bio je jedan u selu za kojega se virovalo da je vukodlak. On bi ti navečer kad bi se ljudi i dica vraćali svojim kućama sta iza ceste di je bilo križanje za u šumu gori i plašio bi

⁹⁹ Dragić, Marko, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 437.

¹⁰⁰ Kazivačica Ana Puljiz, rođ. 7. veljače 1953.

¹⁰¹ Dragić, Marko, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 438.

njih što prolaze. Zavija bi, ali nije se pokaziva. Pričalo se da bi i ispod prozora ljudima dolazio. Neki su rekli da su ga vidili cila dlakava, neki su govorili da bi obuka vučju kožu na se, svak bi drugačije pripovida.“¹⁰²

8.3. Pričanja iz života

Pričanja iz života najčešće su kratke i podrugljive predaje u kojima se ismijavaju stanovnici pojedinih krajeva i sela, pripadnici određenih društvenih slojeva (seljaci, malograđani) i zanimanja (činovnici, policajci). Isprepleću se novelama, anegdotama, šalama i vicevima. U pričanjima iz života nalaze se didaktička pričanja o ubijanju staraca; metaforično pričanje, primjerice, o sedam prutova; šaljiva i druga pričanja.¹⁰³

Priča o Malom Mišku

„Negdje u proljeće 1942. godine zajedno s još nekoliko sličnih njemu doveden je i ponuđen na prodaju. Isprid kuće Luke Markanova gonjavci prodavali su nekoliko životinja – mazgi jednake starosti, veličine i izgleda, ko da ih je jedna majka rodila. Tri mlade mazge, među kojima je bio i Miško, odmah su kupljene i dovedene kod novih vlasnika koji su bili međusobno udaljeni pedesetak metara. Kroz par godina Miško je odrastao i razvio se u mirnu, radišnu, jako izdržljivu životinju pa je obavlja teške poljoprivredne poslove. Miško je radio više od drugih konja jer je bio miran pa su i djeca mogla s njim rukovati. Nije znao hodati u koloni iza drugih konja. On je uvijek mora bit na čelu kolone i diktirati tempo, a ako nije bio, u toku puta probijao bi se svim silama mimo drugih konja da zauzme prvu poziciju.. Druge dvije mazge, koje su kupljene u isto vrijeme kad i on nisu mu bile ravne niti po snazi, a niti po drugim osobinama koje mazga ima. Miško je bio vanserijska životinja pa je vrlo često među ljudima bio predmet nagađanja je li onakav kakvim su ga predstavljali. Prilika im se pružila da ga provjere u ljeto 1953. u vrijeme berbe grožđa. U Zmijavcima, gdje su mnogi Zabrdani i Krstačani imali vinograde, istovremeno se srelo barem pedeset mazaga i konja s kojima se u mješinama pregonilo grožđe. Oklada je bila da Miško neće moći do Krstatica dotjerati grožđe u mješinama napravljenim od teleće kože i da neće moć s tako dvostruko

¹⁰² Kazivač Ivošlav Puljiz, rođ. 5. svibnja 1949.

¹⁰³ Dragić, Marko, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 444.

težim teretom nego što su natovareni drugi konji, probit se na čelo kolone. Podijeljeni u dva suprotna tabora Žuti, Vuko, Joze Rošin, Lole Tabanov, Jakov Letić, Babić, Ivanić, neki Gući i Šučuri tovarili su konje s mješinama. Kako je životinja bila natovarena, tako su je puštali da ide put Krstatica. Miško je krenio zadnji iako su ga natovarili prvoga. U koloni od pedesetak drugih konja bilo je neprirodno viditi da najmanji među njima nosi najveći teret. Kolona ljudi i životinja rastegla se i dvjestotinjak metara. Kad su Miška pustili da krene, a on po običaju, gotovo galopom prolazi na čelnu poziciju i cijelim putem diktira tempo kretanja sve do podnožja Osoja. On kao da je shvatio igru ljudi još brže od ostalih konja krene uz Osoje. Gotovo da je cijeli put uz tu vrlet išao sam daleko ispred ostalih. Na Gomelice kod Ljubičeva vrtla izišao je prvi i onda je čekao ostale iz kolone. Malo zatim došli su u Krstacije i vaga u Žutoga ćemeru pokazuje da je težina grožđa zajedno sa samarom kojega je Miško donio iznosila 183 kilograma. U svom životu Miško je više podnio tereta nego stotinu konja zajedno. Čuo sam jednom kako Stipe Topić kaže da je Miško više prenio tereta nego Gutmanova željeznica¹⁰⁴.¹⁰⁵

Priča o miščiću

„U miščić bi stalo oko 10 do 12 litara, a u mišinu i do 60 litara tekućine. E takvim miščićem od desetak litara nebrojeno je puta prenešeno vino iz Čelića u Šarine. Čelići su zaselak Poljica smješten u podnožju Osoja jedno 4 kilometra od Krstatica. Zvali su je Škiljinica ili Anđuša. Iznenada ostala udovica s nejakom i bolesnom djecom. Imanjem vrlo siromašni, bazirali su se na zaradi glave obitelji, Pupana, dobrog zidarskog majstora. Kako je umra, cijela obitelj ostala je preko noći bez hranitelja pa je Anđuša morala preuzeti brigu nad njom. Izlaz je našla u trgovanju s vinom. Potrebe za vinom redovno su se pojavljivale u prvim proljetnim mjesecima i trajale bi čitavo ljeto do dolaska novog vina. Proljeće je baš bilo idealno za Anđušu i njenu trgovinu vinom iz razloga što se u proljeće obavljaju teški proljetni radovi u kojima se na majstorima i nadničarima nije smjelo štediti. Ako se još tome doda da je kod mnogih obitelji proljeće sušno razdoblje vina, onda je valjalo Škiljinici i njenoj trgovini. Nedjeljno dva-tri puta mali miščić i Škiljinica našli su se na relaciji Čelići – Šarini.

Anđuša nije smjela odustat. Vino je bilo dobre i prirodne kvalitete. Cijenila ga je jeftinije od onoga iz gostionice. Ljudi je nikada nisu vidjeli da se uprtila s nekim drugim teretom osim s

¹⁰⁴ Nekad bila lokalna željeznica u Slavoniji.

¹⁰⁵ Kazivač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939.

mišćićem. Pričali su da nije birala vrijeme kada će poći po vino. Sretali su je i u sami sumrak na putu za Čeliće da bi se ranom zorom vratila. Koliko je vina tako preneseno s malim mišćićem. Znam samo da ga je Anđuša čuvala i da se od njega nije odvajala sve dok je mogla. Pored izrazitog siromaštva i velikih napora oko nabavke i prodaje redovno je svoje kupce počastila s čašom vina. Čaša vina za nju je značila više od pića. Malo je onih koji su od Anđuše otišli žedni.“¹⁰⁶

Svetkovina vinu

„U nas takvih običaja nikada nije bilo iako vino proizvodimo jednako dugo ili možda i duže od ostalih u Hrvatskoj. Ipak bila je jedna mala svetkovina, možda je bolje reći navika, kojom se odavalo poštu mladom vinu. Neobična je samo po tome što je drugdje u okolini nije bilo. Donji kraj, pošto je smješten znatno niže od Sredine sela ima pitomiju klimu pa i kvalitetnije vino. Npr. u Donjem kraju zimi ima manje snijega, zime su blaže pa prije procvjetaju trešnje, višnje, bajami i drugo voće Bio je jedan čovjek koji je dugi niz godina uzgajao vinove loze na kojima je znatno prije dozrijevalo grožđe. Vino od njih već bi se smirilo kad bi se na drugim lozama počimalo trgati. Koliko ja znam, nije bilo više od dvadesetak trsova, kojima je Vrane Sekić pridavao više pažnje nego onima koje su imale redovni rod. Možda i to nije vrijedno spomena da to rano mlado vino među ljudima Krstatica i Slivna nije izazivalo nevjerojatan interes. Puno prije nego je vino bilo otočeno, momci i mlade vinopije stalno bi pričali o mladom vinu. Svetkovina vinu, koju je pripremao Vrane Sekić, bila je ljeti obično nedjeljom, neodređenog datuma, kada se uz mlado vino i domaće delicije slavilo i veselilo. To je bila svetkovina neobična za ove krajeve. Iako svetkovina nije bila dernek ili ludiranje pijanaca, koliko mi je poznato, nigdi drugo se nije tako rano i na takav način održavala, osim u Prančioku kod Vrane Sekića. Odma se mora reći da je sve bilo skromno i spontano, uglavnom zahvaljujući lozama koje su imale rani rod pa i čovjeku i njegovom odnosu prema vinu. U degustaciji vina učestvovala su generacije i generacije Krstačana i Slivanjaca sve dok su loze rađale i dok je Vrane bio živ. Pričali su da Vrane nikada nije naplaćivao vino. Zarađiva je na siru, pršutu, janjetini i drugim delicijama i govorio da je vino grijeh prodavati.“¹⁰⁷

¹⁰⁶ Kazivač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939.

¹⁰⁷ Kazivač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939.

Živa ukopana

„U Krstacicama u vrlo kratkom vremenu, ljeta 1918. godine umrlo je dvadesetak osoba. Najviše su stradale obitelji Juke Lizatovića i Antića Račina. Iz te dvije obitelji za kratko vrijeme umrlo je 15 osoba. Ima jedna priča o nesreći jedne cure. Jednog dana naglo je obolila mlada i zdrava djevojka. Visoka temperatura i kašalj oduzeli joj mladi život. Prij nje iz njene obitelji, četvero njih, koji su imali iste karakteristike bolesti, već su odnijeli u groblje. Smrt je zavladała širim područjem pa su odlučili da umrlu djevojku treba čim prije spremi i ukopati. Pokojnica je ostala u rodnoj kući taman toliko koliko je trajalo umivanje i oblačenje mrtvog tijela. Narod je bio neuk i nije znao tok bolesti niti propratne pojave koje je bolest sa sobom nosila. Gonjeni strahom od brzog širenja smrti, djevojku su ukopali na seosko groblje bez da su je određeno vrijeme ostavili u kući ili mrtvačnici. Običaj je bio da se mrtva tijela ukopavaju bez sanduka pa su nesretnu djevojku spustili i položili u prvu slobodnu grobnicu na ostatke već davno umrlih predaka. Tuga za umrlom bila je velika. Žalilo se ne samo što je smrt uzela na samom početku nego što je ona bila zadnja u nizu živih od svojih. Istog dana navečer po završetku crkvenog obreda večernje molitve, remeta još jednom je došao na grob u koji je danas položio prerano preminulu djevojku. Pokojnica mu je bila blizak rod pa je osjećao neku silu koja ga je gotovo gurala prema njenom počivalištu. Iz misli trgao ga je tih i tajanstveni glas koji je dozivao i molio za pomoć. Zavladała je tišina, a ukopnik se napinjao iz petnih žila osluškajući ne bi li odredio smjer iz kojega je glas dolazio. Dolazio je iz grobnice ispred koje je stajao. Strah mu je sledio krv. Već je davno odmakla noć kada je ukopnik došao kući. Nikome o svemu što mu se dogodilo nije rekao ni riječi, nego je šutio kao zaliven. Već sutradan Crkveni odbor morao je tražiti novog remetu. Luka Španjića to više nije htio niti mogao raditi. Strašna bolest kako god je naglo došla, tako je i naglo nestala. Otada prošlo je podosta godina. Vrijeme je sve više radilo protiv remete i njegove tajne. Što je duže šutio, to mu je bilo sve teže. Susjedi i rodbina su se pitali šta se to dogodilo s vrijednim i veselim čovjekom koji je preko noći postao povučen i tih, ali sve češće zavirujući u čašu. Crkvenjari su se tokom vremena mijenjali, umrle pokapali, ali Luka niti jednome od njih nije ispričao svoju priču. Grob je čuvao svoju tajnu jer se u njega dugo godina nije nikoga ukopalo. Jedno dvadesetak godina iza smrti mlade Matije, grobnicu u kojoj je bila pokopana trebalo je otvoriti zbog ukopa pokojnika, njenog rođaka. Ukopnik Iko Rošo ulazeći u grobnicu zgrozio se od prizora koji je ugleda. Na bočnu stranicu grobnice skoro u sjedećem položaju zateka je naslonjen kostur. Kada ga je prošao prvi šok, da prisutni ne bi vidjeli ono

što i on, Rošo je nađeni kostur nastojao neprimjetno položiti u vodoravno stanje, ali ljudi ipak su uočili neobičnost. Od tada istina o naslonjenom kosturu počela se širiti među narodom, koji je nagađao čiji bi mogao biti. I tako priče su počele kolati među stanovništvom o sudbinama već davno ukopanih. Nitko se nije imao hrabrosti suočiti s tajnom koju je grobnica čuvala pa su i ukopnici zaobilazili grob u kojemu je bila ukopana nesretna djevojka. Mrtve su ukopavali u druge grobnice tako da je njen grob ostao dugo nedirnut. Rodbina nije imala snage i odvažnosti grob otvoriti. Kroz vrijeme sve je bilo više onih koji su Luku otvoreno osuđivali za pokazani strah i kukavičluk, a on opet od svega što su mu predbacivali nije se znao braniti pa je sadržaj priče sve više sličio istini. Luka je, da bi olakšao vlastitu savjest, ne malo puta pred ljudima pitao Iku o svemu pa i o posmrtnim ostacima u grobnici. Scenarij smrti mlade Matije bazirao se na tome da je nesretnica zaražena virusom španjolice od bolesti dišnih organa zamrla i kao takva ukopana. Nakon nekog vremena došla je k svijesti i videći gdje se nalazi u jezivom i potpuno bespomoćnom stanju umrla od straha. Pouzdano se znade da remeta, Iko Rošo, nikada nije Luki rekao šta je zatekao u grobnici u kojoj je bila pokopana nesretna djevojka. ¹⁰⁸

Lijepa Pera

„Jedna vrlo mlada, lijepa i poželjna zaljubila se u mladog i naočitog mladića, svog susjeda, koji je po seljačkim kriterijima, tada već bio u godinama za ženidbu. Njihovo zajedničko i često druženje nikoga pa i njihove obitelji nije čudilo niti navodilo na sumnju, sve do momenta dok se nije primijetilo da je mlada Pera u drugom stanju. U nekadašnja vremena kada bi se otkrilo da je djevojka imala vanbračnu vezu tretiralo se nju i njenu obitelj gore od bilo koje druge nevaljanosti, krađe, razbojstva, pijanstva i drugih poroka. Njena nesreća prenosila se na cijelu obitelj. Braća, a pogotovo sestre nemilosrdno su žigosane pečatom nemoralnosti tako da su teško dobivali šanse za ženidbu i udaju. Iako je djevojka ostala u drugom stanju, sve bi bilo kako Bog zapovijeda da Pera i Marijan nisu bili u vrlo bliskoj rodbinskoj vezi. Marijan je bio sin Perine tete Ruže koja se udala u Letiće, Perina baba Iva i Marijanova majka Ruža bile su sestre. Stupanje u intimnu vezu s tako bliskom rodbinom bila je ne samo velika sramota i grijeh nego i protuprirodna i protuzakonita veza koja se tretira kao rodoskrvnuće. Glavnog krivca za rodoskrvnuće, crkva, tada kao glavni čuvar morala i dostojanstva, proglasila je mladu Peru. Crkva je bila i tužitelj i sudac pa da

¹⁰⁸ Kazivač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939.

*bi Pera okajala grijeh, morala je izvršiti nezapamćenu pokoru, koju joj je propisao krstački svećenik. Sve što je za pokoru i oprost grijeha trebalo učiniti izmislio je jedan izuzetno pokvaren i nemoralan krstački svećenik. Njegov život, davno prije ovog događaja, srušio je sva moralna načela po kojima bi svaki svećenik trebao živjeti. Njegovo licemjerje i pokvarenost išli su toliko daleko da je tjedan dana prije, s oltara nagovijestio ceremoniju pokajanja te pozvao sve vjernike da budu prisutni u što većem broju kako bi dojam i pouka bila upečatljivija. Pera je trebala pronaći kost uginule životinje i hodajući na koljenima donijeti je u zubima od rodne kuće do crkve uz pratnju cijele obitelji. Okajanje su pratila crkvena zvana koja su stalno brecale kao da je umrla. Na vratima crkve sačekao ju je svećenik sa skinutom i na pod postavljenom svećeničkom štolom. Prekoračenjem štole smatralo se da je pokora izvršena i da je grijeh oprostjen. Pera je sve to stoički izdržala, ali kada je krvavim koljenima prekoračila stolu pala je u nesvijest i duboku komu. Sve je to učinjeno ispred velikog broja ljudi koji su došli više zbog ceremonije oprosta nego radi mise. Način na koji je nesritnica bila javno ponižena bio je nesvakidašnji za sve prisutne osim za svećenika. Među prisutnima, a naročito među mladim ženama i djevojkama, umjesto osude, prezira i ruganja, nastalo je sažaljenje. Mnogo kasnije kada su bile već starije osobe i imale svoju djecu i unuke, pričale su, da se nikada tako jadno i poniženo nisu osjećale kao tad. Pokora je izuzetno djelovala na psihu i duševno stanje nesretne djevojke tako da se dugo nije vratila u normalan život. Ostajala je u rodnoj kući, gotovo zatvorena, gojeći svoje malo čedo. S vremenom Pera je postala ponizna, marljiva i radišna. Razvila se u neobično lijepu djevojku, zrelu ženu. Našla je i muža Stipu Pavičića. On ju je mimo svega zaprosio i oženio. Malo iza toga svih troje išli su u Argentinu i niko nikad nije ništa čuo o njima više.*¹⁰⁹

9. Zaključak

U ovom diplomskom radu predstavljena je kulturna baština Krstatica, malog sela u blizini Zagvozda. Najvećim je dijelom zabilježeno usmeno kulturno naslijeđe u zaseocima Gudelji i Topići. Svojim iskazima radu je pridonijelo 6 kazivača u čijiim se glasovima za vrijeme pripovijedanja osjetila sreća i zadovoljstvo što nekome mogu prenijeti ono što su doživjeli i time oplemeniti ovaj rad. Kazivači su osobe rođene oko 1940-ih te zapisi opisuju život i običaje u Krstaticama početkom i sredinom 20. stoljeća. Rad sadrži 70 terenskih

¹⁰⁹ Kazivač Ljubomir Topić, rođ. 6. travnja 1939.

zapisa; 14 koji opisuju život u Krstaticama, 10 vezanih za crkveno-pučku baštinu, 29 gangi, 6 narodnih pjesama, 2 vjerske usmene lirske pjesme, 2 mitske predaje, 2 demonološke predaje i 5 priča iz života.

Danas u Krstaticama živi vrlo malen broj stanovnika koji unatoč svojim godinama i dalje poštuju rituale kojima su bili naučeni tijekom života. Već dugo caruje starost i ne čuje se plač novorođenčadi. Nema mladih i reproduktivnih koji bi Krstacije vratili u život. Nekada rasadnik jakih i neustrašivih ljudi, danas se sveo na nekolicinu starih i nemoćnih ljudi

Promatrajući cjelokupni rad i istraživački proces, nastaje određena percepcija jednog naroda, jedne kulture. Pripovijedanjem raznih običaja za određene blagdane, demonoloških i mitoloških predaja, pričanja iz života saznaje se srž, odnosno temelj svega, na čemu gradimo svoja zapažanja i činjenice. Ono što se saznalo o tradicijskoj baštini na temelju suvremene etnografije ovog kraja jest to da je ona živa, raznolika i ukorijenjena u pamćenju kazivača gdje i dalje živi. Usmenim prenošenjem običaja, kulture, načina života, ljudi saznaju mnogo toga o svojim predcima, stvarajući nematerijalno bogatstvo svome kraju, obitelji i budućim naraštajima. Hrvatska tradicijska kultura ima velik značaj u hrvatskoj književnosti. Prenošanjem riječi s koljena na koljeno običaji, rituali i kultura nikada neće izumrijeti i upravo se time obogaćuje duh književnosti koji svoj puni sjaj dobiva u usmenom obliku.. Običaji nose tragove minulih i znakove sadašnjih vremena. Hrvatska tradicijska baština prenošena je stoljećima narodnim jezikom i najzaslužnija je za očuvanje identiteta. Treba njegovati usmenu baštinu i ne dozvoliti da se zaboravi bogatstvo tradicije.

Izvori

Vlastiti terenski zapisi

Popis kazivača:

Jure Gudelj, rođen 10. svibnja 1941. u Krstacicama

Ljubomir Topić, rođen 6. travnja 1939. u Krstacicama

Nada Gudelj, rođena 6. prosinca 1950. u Lovreću

Ivanka Gudelj, rođena 2. siječnja 1951. u Lovreću

Ivoslav Puljiz, rođen 5. svibnja 1949. u Imotskom

Ana Puljiz, rođena 7. veljače 1948. u Imotskom

Literatura

1. Alaupović-Gjeldum, Dinka (1986): Običaji i vjerovanja vezani uz kuću u Imotskoj krajini, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 26, Split.
2. Alaupović Gjeldum, Dinka (1994): O tradicijskoj nošnji drniškog kraja. *Ethnologica Dalmatica*, str. 23-34.
3. Alaupović Gjeldum, Dinka (1999): Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX. stoljeća do Drugog svjetskog rata. *Ethnologica Dalmatica*, str. 149-168.
4. Alaupović Gjeldum, Dinka (2017): Pučka vjerovanja između Svilaje i Moseća. *Ethnologica Dalmatica*, str. 23-42.
5. Bošković Stulli, Maja, Zečević Divna (1978): Usmena i pučka književnost, knj.1 u: *Povijest hrvatske književnosti*, Mladost, Zagreb.
6. Botica, Stipe (1998): *Lijepa naša baština*, Sveučilišna naklada, Zagreb.
7. Botica, Stipe (2011): *Biblija i hrvatska tradicijska kultura*, ŠK, Zagreb.
8. Braica, Silvio (2004): Božićni običaji. *Ethnologica Dalmatica*, str. 5-26.
9. Buble, Nikola (1992): *Ganga u kontekstu svekolike autohtone folklorne glazbe Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine*, Imotski zbornik I, Imotski.
10. Čulum, Nikša (2004): *Zbornik o Zagori*. Vekograf. Split.
11. Dragić, Helena (2013): *Apelativi u toponimiji stolačkog kraja*, Školski vjesnik 62 (1), Split. 5-26.
12. Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017.
13. Dragić, Marko, *Suvremena etnografija vjerske usmene lirike u metkovskom kraju*, Hrvatski neretvanski zbornik 9, Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, Zagreb 2017., 245-264.
14. Dragić, Marko, *Suvremeni zapisi legendi i predaja u metkovskom kraju*, Hrvatski neretvanski zbornik, 8, Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, Zagreb, 2016, 261-278.
15. Dragić, Marko, *Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, *Croatica et Slavica Iadertina*, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 399-435.

16. Dragić, Marko, *Metkovska pasionska baština*, Hrvatski neretvanski zbornik 6, Društvo Neretvana i prijatelja Neretvana u Zagrebu, Zagreb, 2014., str. 229-247.
17. Dragić, Marko, *Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini*, *Obnovljeni život*, časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 68, br. 3, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2013., str. 417.- 426.
18. Dragić, Marko, *Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrvata*, *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 13 (2), Zagreb: Kršćanski akademski krug (KRAK), 2015, 141-163.
19. Dragić, Marko, *Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, *Crkva u svijetu*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 44 (3), Split, 2009., str. 205.-228.
20. Dragić, Marko, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, *Crkva u svijetu* 43 (1) Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008, str. 67-91.
21. Dragić, Marko, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, *Croatica et Slavica Iadertina* 6. Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2011., str. 229-264.
22. Dragić, Marko, *Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, *Crkva u svijetu*, 50 (2), Split, 2015, str. 303-323.
23. Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, *Crkva u svijetu*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 43 (3), Split, 2008., str. 414-440.
24. Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, *Titius*, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015., str. 155-183.
25. Dragić, Marko, *Starinske molitve u šibenskom zaleđu*, *Godišnjak Titius*, 5-6, Filozofski fakultet Split, 2014., str. 285-300.
26. Dragić, Marko, *Usmeno-književna baština u Slivnu kod Imotskoga*, *Zbornik radova „Cjelovitost Zabiokovlja“ pluridisciplinarni pristup*, Mostar, 2011., str. 173-202.
27. Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008.
28. Dragić, Marko, *Etnografsko-filološki prinosi tradicijskoj kulturi drniškoga kraja*, *Godišnjak Titius*, 1. Split 2008.
29. Dragić, Marko, *Motivski svijet suvremenih usmenih priča s Paga, Brača i Hvara*, *Riječ* (časopis za slavensku filologiju), 14 (3), Rijeka, 2008., str. 207-228.
30. Ivanišević, Frano, *Poljica, narodni život i običaji*, reprint izdanja JAZU iz 1906. i neobjavljena građa, Književni krug Split, Split 1987.

31. Kekez, Josip, *Usmena književnost*, u Škreb – Stamać, Uvod u književnost, IV. Poboľjšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986.
32. Kežić Azinović, Anita; Dragić, Marko, *Demonološke predaje Hrvata u Ljubuškom. Hercegovina*, godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe, br. 20. Mostar 2006, str. 63-88.
33. Kutleša, fra Silvestar, *Život i običaji u Imockoj krajini*, Matica hrvatska ogranak Imotski, Imotski 1997.
34. Ujević, Petar, *Lovrečka ganga*, Grafform Split, Lovreć, 1996.

Mrežne stranice:

<https://www.sss-makarska.hr/spisi/velikani/kacic/razgovor/111.html>

<https://selokrstatice.blogspot.com/2013/09/kako-no-te-zovu.html>

<https://selokrstatice.blogspot.com/2012/03/gudelji-krstatice.html>

<http://www.laudato.hr/Duhovnost/Zelite-li-znati-vise/Blagdan-Presvetog-Srca-Isusova.aspx>

<https://imotskenovine.hr/migracije-imotska-sudbina/>

Sažetak

U diplomskom radu riječ je o običajima i kulturi sela Krstacije. Krstacije su smještene 10 km od Zagvozda i pripada im nekoliko zaselaka (Donji kraj, Gornji kraj, sredina sela, Gornja Zečevina, Donja Zečevina). Istaknute su slavne krstačke osobe iz prošlosti koje su se proslavile ratovanjima. Govori se o životu u Krstaticama; školovanju, odijevanju, trgovini, poljoprivredi, migracijama. Predočeni su običaji vezani za adventsko vrijeme, korizmeno vrijeme i jedan od najvećih blagdana prema kojem i župa nosi ime Presveto Srce Isusovo. Prikazane su gänge, narodne pjesme i vjerske usmene lirske pjesme, kao i mitske i demonološke predaje. Cilj je rada bio, na temelju vlastitih terenskih zapisa, prikazati i usporediti običaje davnih dana s današnjim običajima, prikupljenim zapisima oživjeti one davno zaboravljene.

Ključne riječi: hrvatska tradicijska kultura, narodne pjesme, vjerski običaji, Krstacije, predaje

Summary

Traditional cultural heritage in Krstacije in the ethnological and antropologic context

In this final paper are represented the customs and culture of the village Krstacije. Krstacije is located 10 km from Zagvozd and are made of several villages (Donji kraj, Gornji kraj, middle, Gornja Zečevina, Donja Zečevina). Featured celebrities from the past who celebrated warfare were prominent. The paper is about life in Krstacije; schooling, clothing, trade, agriculture, migration. Traditions associated with Advent, time of Lent and one of the greatest feasts that the parish carries the name of the Sacred Heart of Jesus is presented. Ganges, folk songs and religious oral lyric poems, as well as mythical and demonological teachings, are depicted. The aim of the work was to show and compare the customs of ancient times with present-day customs, to recapture the records that have long been forgotten.

Key words: croatian traditional heritage, poems, religious customs, Krstacije, teachings

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

kojom ja Bernarda Gudej, kao autor/ica diplomskog rada dajem suglasnost Filozofskom fakultetu u Splitu, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom

Tradicijska kulturna baština u krstaticama u etnološkom i antropološkom kontekstu.

koristi na način da ga, u svrhu stavljanja na raspolaganje javnosti, kao cjeloviti tekst ili u skraćenom obliku trajno objavi u javnoj dostupni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu, Sveučilišne knjižnice Sveučilišta u Splitu te Nacionalne i sveučilišne knjižnice, a sve u skladu sa *Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima* i dobrom akademskom praksom.

Korištenje diplomskog rada na navedeni način ustupam bez naknade.

Split, 10. rujna 2018.

Potpis B. Gudej

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Bernarda Guček, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice hrvatskog jezika i književnosti, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 10. rujna 2018.

Potpis

BGuček